VACLOVAS BIRŽIŠKA

VYSKUPO MOTIEJAUS VALANČIAUS BIOGRAFIJOS BRUOŽAI

AIDŲ LEIDINYS

VACLOVAS BIRŽIŠKA

VYSKUPO MOTIEJAUS VALANČIAUS BIOGRAFIJOS BRUOŽAI

JO 150 METŲ GIMIMO, 100 METŲ ĮSIVYSKUPAVIMO IR 75 METŲ MIRTIES SUKAKTIES PROGA

Atspaudas iš "Aidų" kultūros žurnalo 1951 m. nr.: 8, 9 ir 10.
Spaudė T. T. Pranciškonų spaustuvė Brooklyne 1952 m.

Nors lietuvių tautinis XIX a. sąjūdis prieš spaudos uždraudimą dar tebuvo užuomazgoje, tačiau jau ir tuo laiku Lietuvos visuomeninėje arenoje iškilo visa eilė ryškių vardų, uždėjusių tam tikrą antspaudą visam mūsų XIX a. gyvenimui. Gana čia prisiminti vysk. J. A. Giedraitį, D. Pošką, A. Strazdą, S. Valiūną, S. Stanevičių, S. Daukantą, L. Ivinskį, J. A. Pabrėžą, M. Akelaitį, J. S. Dovydaitį ir kai kuriuos kitus. Betgi visus juos nustelbia vyskupas Valančius, ypač dėl to, kad jo veikla nesiribojo vien literatūriniu darbu, kaip daugumo anų, bet prasiskverbdavo į visas Lietuvos viešojo gyvenimo sritis. Nors pats jis, paėmęs Žemaičių vyskupijos sostą, ir mėgino savo veiklą aprėžti vien bažnytiniu-tikybiniu darbu, vienok dėl tų politinių aplinkybių, kuriomis jam teko gyventi ir dirbti, jis nuolatos susidurdavo ir su kitomis Lietuvos gyvenimo sritimis. Visose jose jisai savarankiškai pasireiškė ir tuo būdu visai Lietuvos XIX a. istorijai uždėjo savo, valančinį antspaudą.

Tuo laiku neturėjome kito asmens, kurį būtume galėję greta jo pastatyti. Ir ne tik XIX a., bet ir XVII-XVIII a. sunku būtų surasti tokią asmenybę.

Tiesa, šių dienų akimis žiūrėdami į jo veiklą, mes neretai darydavome ir darome jam tuos ar kitus priekaištus, kodėl jis atitinkamais savo veiklos momentais elgėsi ne taip, kaip mūsų da-

bartinėmis pažiūromis jis būtų turėjęs ar galėjęs pasielgti, kaip mūsų nuomone būtų buvę geriau ir mūsų tautai naudingiau. Kita vertus, kartais vėl kiti jo veikloje pastebi ir tokius nuopelnus, kurių jis iš tiesų neturėjo, kelia jį per aukštai ten, kur jis daug kukliau veikė. Bet tai yra įprastos klaidos, kada šių dienų akimis matuojami praeities žmonės ir įvykiai. Valančių turime vertinti tokį, koks jis buvo, o ne tokį, kokį mes jį norėtume ar nenorėtume turėti, nes ir laikai buvo visai kiti. O ir pats jis buvo grynas realistas ir niekados nemėgino būti kokiu ateities pranašu ir įspėti mūsų tautos ateities kelią.

Vis dėlto jis liko centriniu visos mūsų XIX a. istorijos asmeniu, ir jo neprivalome pamiršti. Tačiau kartais ir pamirštame. Jo sukaktys paminimos vienu kitu mūsų periodinės spaudos kukliu straipsneliu, ir tiek. Žinoma, žymia dalimi čia kaltos ir tos ypatingos aplinkybės, kuriomis kaip tik jo trijų sukakčių metu tenka mūsų pavergtai tėvynei gyventi. Vis dėlto ir tokiais laikais nepamirštame ilgai minėti šių dienų gyvųjų įvairių mūsų sukaktuvininkų, o apie Valančių tylime, nors savaime aišku, nė vieno tų sukaktuvininkų nei greta jo pastatyti negalėtume. Tad pamėginkime nors kiek prisiminti ir kitiems nežinantiems ar pamiršusiems priminti jo gyvenimo kelią, pradžioje tylų, nepastebimą, paskiau sistemingai vis kylantį į viršų, kol pagaliau jis savo asmeniu aptraukė visą Lietuvos horizontą. Po visos eilės užimančių Žemaičių vyskupijos sostą įvairių stambių didikų šeimų atstovų šis pirmasis vyskupas "iš mužikų" visus juos pralenkė, ir tik kai kuriais atžvilgiais greta jo tegalima pastatyti veikusį XVI-XVII a. sąvartoje vyskupą Merkelį Giedraitį.

I.

Kada 1801 m. vasario 16 d. (naujuoju stiliumi vasario 28 d.) Salantų valsčiaus Medsėdžių Nasrėnų ūkininkams Mykolui, Martyno sūnui, ir Onai Stankaitei Valančiams gimė jų trečias vaikas, vargu ar kas iš namiškių galvojo, kokį kelią teks ateityje jam išeiti. Jau rytojaus dieną jis buvo Kalnelio bažnyčioje pakrikštytas Motiejaus vardu. Šį vardą pasirinkta kūdikio dėdės, Milašaičių filialisto kunigo Motiejaus Valančiaus-Volončevskio garbei. Vėliau, jau būdamas vyskupu, Valančius vartojo du — Motiejaus Kazimiero — vardus. Šis Kazimieras atsirado kartu su Volončevskio pavarde vėliau ištaisytoje metrikoje. Mat, tais laikais, jei kuriam valstiečių vaikui kartais ir pavykdavo savo tikrais dokumentais stoti į vidurinę mokyklą, tai kelias į aukštąsias mokyklas jiem buvo užtvertas reikalavimu, kad vien bajorų vaikai tegali aukštąjį mokslą eiti. Bet jau ir XVIII a., o ypač XIX a. ligi baudžiavų panaikinimo, buvo nesunku, fiktyviai susibajorinant, šias luomines kliūtis aplenkti. Vieni, imdami metrikų išrašus iš parapijos metrikų knygų, susitarę su tais, kas tuos išrašus pagamindavo, juos atitinkamai ištaisydavo. Kiti tiesiog nusipirkdavo iš įvairių smulkių bajorėlių jiems nereikalingus ir nebevartojamus bajoriškus dokumentus. Kiti vėl, pasinaudoję vietinių įstatymų spragomis, pristatydavo vietos teismui porą liudininkų bajorų, kurie teisme ir paliudydavo, kad prašytojas esąs iš tėvų protėvių neabejotinas bajoras. Pagaliau dar kiti (pvz. tas pats Simanas Daukantas) patys sugebėdavo parašyti abejonių nekeliančius bajoriškus dokumentus, net pergamente. Ir be-

veik niekas, išskyrus gal kitą užsispyrusį savo baudžiauninką atgauti vergijos šalininką (pvz. Gorskis kunigo Valmiko-Vilmiko byloje), dēl to triukšmo nekēlē, nes savo laiką atgyvenę įstatymai niekam neimponavo, ir tie, kam tokie sufalsifikuoti dokumentai būdavo pristatomi, pasitenkindavo jų išoriu panašumu į tikruosius, nors ir neabejojo, jog jie buvę suklastoti. Jie paprastai ir nekvestionavo tuos dokumentus pristačiusių teisēs gauti aukštosios mokyklos baigimo diplomą.

Pirmam J. Tumui pavyko surasti ir tikrąją Valančiaus gimimo metriką ir ją sulyginti su ištaisytąja, kur Valančiaus tēvai jau virto bajorais Volončevskiais. Tumas spēdavo, kad ši metrika buvusi ištaisyta, Valančiui laukiant paskyrimo vyskupu. Nors tikrai, Valančiaus įsivyskupavimo byloje figūruoja ta pati taisytoji metrika, tačiau joki bažnytiniai kanonai nei rusų įstatymai nereikalavo, kad vyskupais būtų skiriami tik iš bajorų luomo kilę. Be abejo, ši metrika buvusi ištaisyta daug anksčiau, o paskui jau Valančius jos savaime negalējo keisti. Daugelis ištaisydavo savo metrikas, jau stodami į vidurinę mokyklą, bet ir čia anų laikų mokyklų mokinių sąrašuose (taip pat ir Žemaičių Kalvarijos mokykloje, kur Valančius mokēsi) prie daugelio mokinių pavardžių nurodoma, kad jie yra kilę iš valstiečių, taigi galima buvo ten stoti ir be bajoriškų dokumentų. Greičiausia, Valančiui teko parūpinti taisytą metriką, ar stojant į Vyriausiąją Vilniaus Seminariją, ar ją baigiant, nes ši aukštoji mokykla, lygiai kaip ir Vilniaus Universitetas, neturējusi teisēs išduoti baigimo diplomą nebajorui.

Motiejui gimus, jo tēvas jau buvo baigęs 50

metų (jis gimė 1752 m. ir mirė 1828 XII 13), o motina tiktai 31-us (ji gimė 1770 II 21 Kulupėnuose Kartenos vlsč. ir mirė Varniuose 1859. XII 24, taigi jau bebaigianti 90 metų). Motiejus buvęs jų tretysis vaikas. Vyriausioji sesuo Marijona (ne Marcijona, kaip rašo A. Alekna) buvo gimusi 1796 I 6, vėliau buvo ištekėjusi už Viskantos, o šiam mirus, už Jono Rudavičiaus. Ji mirė 1865 XII 27. Brolis Julijonas Mykolas gimė 1797 XII 29 ir nuo 1820 m. stojo į bernardinų ordiną kaipo tėvas Julijonas Volončevskis. Jis mirė 1859 III 30. Bet Motiejus nebuvo paskutinysis vaikas. 1805 XII 18 gimė dar sesuo Petronėlė (mirusi 1867 I 3), vėliau ištekėjusi už Kazimiero Bagdanavičiaus, o šiam mirus, už Simano Barškiečio, kuris pasivadino Beresnevičium. Jauniausias brolis Peliksas Justinas gimė 1808 V 30. Šis, kaip ir Motiejus, siekė aukštojo mokslo, bet pasirinko ne dvasininko, bet gydytojo profesiją. Kadangi stojant į universitetą reikėjo susibajorinti, tai jis, progai pasitaikius, iš Justino Bohdzievičiaus nusipirko šiam nereikalingus dokumentus ir 1832 m. stojo į Dorpato (Tartu) universiteto medicinos fakultetą ne kaip Valančius ar Volončevskis, bet kai Justinas Bohdzievičius. Medicinos fakultetą jis pabaigė 1840 m., bet ir nepradėjęs gydytojo praktikos, jis čia pat Dorpate 1840 II 23 pasimirė.

Ligi savo amžiaus 15 metų Motiejus gyveno tėvų ūkyje, versdamasis įprastais kaimo darbais, bet kartu ir kiek mokydamasis, nes, matyti, kunigo Motiejaus raginami, tėvai buvo nusistatę leisti jį į kunigus. Prie dėdės kiek pasiruošęs, Motiejus 1816 VIII 16 stojo į artimiausią jam Žemaičių Kalvarijos tėvų domininkonų vedamą vidurinę mokyklą. Ši mokykla nebuvo tiek popu-

liari, kiek seniausioji Žemaitijoje Kražių gimnazija, bet vis dėlto patraukdavo labai didelį mokinių skaičių, ypač nuo 1818 m., kada prie savo senųjų keturių klasių pridėjo dar dvi. Tuo būdu susilyginusi su Kražių gimnazija, ji savo abiturientams suteikdavo teisę stoti į aukštąją mokyklą. Įdomu tačiau, kad žymiausią Kalvarijos mokyklos mokinių dalį sudarydavo kaip tik tokie pat, kaip ir Valančius, valstiečių vaikai.

Valančius iš karto stojo į antrąją klasę. Mokykloje penkerius metus pasimokęs, jis 1821 m. ją baigė. Nors savo išlikusiuose užrašuose Valančius ir pateikė kiek prisiminimų apie mokyklą ir jos mokytojus, bet iš tų užrašų nematyti, kad mokykla būtų jam didesnę įtaką padariusi. Kitų mokinių tarpe niekuo neišsiskyręs, jis ramiai, be kokių nuotykių ir nė vienoje klasėje neužkliuvęs, ją visą išėjo, pasiruošęs stoti į seminariją.

1821—1822 metus jis praleido pas tėvus ir iš dalies pas dėdę Motiejų ir tik 1822 X 1 stojo į Varnių dvasinę seminariją, kurią išėjo lygiai per dvejus metus ir pabaigė 1824 X 1. Kaip tik tuo laiku atsiradus vienai Žemaičių vyskupijos vakansijai Vilniaus Vyriausiojoje Seminarijoje, jis, kaip vienas geriausiųjų seminarijos alumnų, buvo į tą seminariją iškomandiruotas, dar negavęs šventinimų, nes neturėjo reikalingų metų.

2.

Vilniaus Vyriausioji Kunigų Seminarija buvo 1808 m. pradėjusi veikti kaip Vilniaus universiteto padedamoji mokslo įstaiga, bet kartu ji dirbo ir kaip savarankiškai valdoma aukštoji uždara dvasinė mokykla, vien formaliai su uni-

versitetu surišta, tik nuo jo nepriklausomai dvasinės vyresnybės tvarkoma. Iš visų buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos teritorijos katalikų ir unitų vyskupijų čia buvo siunčiamas aukštosioms teologijos studijoms tam tikras skaičius stipendininkų, parenkamų ne vien iš vietines dvasines seminarijas baigusių, bet ir nebaigusių ir net kartais ir iš visai prieš tai seminarijos nelankiusių kandidatų. Greta savarankiškai vien Vyr. Seminarijoje dėstomų kursų šios mokyklos studentai klausė eilės privalomų jiems dalykų universiteto moralinių ir politinių mokslų (teisių) fakultete, būtent — šv. Rašto, dogmatinės, moralinės, vėliau ir pastoralinės teologijos, bažnytinės istorijos, bažnytinės teisės, lotynų ir lenkų literatūros, logikos ir graikų kalbos, taip pat neprivalomų — prigimtosios ir tautų teisės, politinės ekonomijos ir kai kurių grynai gamtos mokslų dalykų fizikos-matematikos fakultete. Tačiau 1827 m. visi politinio moralinio fakulteto teologiniai dalykai buvo perkelti į atskirą to fakulteto teologijos skyrių, faktiškai savarankišką teologijos fakultetą, tvarkomą atskiro prodekano.

Valančius stojo į Vyr. Seminariją kaip tik tais metais, kada dėl pagarsėjusios tuo laiku 1823—1824 m. universiteto vad. filomatų-filaretu bylos universiteto darbas buvo smarkiai sukrėstas ir sutrukdytas, daugelis studentų buvo kalinta, ištremta ir išvaikyta. Tačiau Vyr. Seminarija, kaipo uždara mokykla, kurios klausytojai nebuvo įtraukti į anas bylas, beveik nenukentėjo. Bet šie universiteto sukrėtimai kiek atsiliepė ir Vyr. Seminarijos mokslui, kadangi kai kurie profesoriai (pvz. J. Lelevelis) buvo visai iš universiteto pašalinti, o ir be to, kaip tik tuo laiku mirė keletas žymiausiųjų teologinių ir kitų

dalykų dėstytojų — 1823 m. mirė prof. Chodani, 1824 m. Golianskis, 1825 m. žymiausias universiteto filologas Groddekas. Savo dėstytojų tarpe Valančius turėjo dogmatinės teologijos profesorių, būsimąjį Vilniaus vyskupą A. B.Klongevičių (Klungį), Šv. Rašto ir biblinės archeologijos prof. unitą kun. Mykolą Bobrovskį, kuris vėliau, rusų valdžiai prievarta uniją naikinant, virto pravoslavu, moralinės ir pastoralinės teologijos dėstytoją kun. Igną Borovskį, homiletikos ir biblinės archeologijos dėstytoją kun. Joną Skydelį, moralinės teologijos dėstytoją unitų kunigą Platoną Sosnovskį, dogmatinės teologijos ir bažnytinės istorijos dėstytoją Antaną Fijalkovskį (vėlesnįjį metropolitą), kanonų teisės prof. Cappellį, hebrajų kalbos Simaną Žukovskį, lotynų kalbos J. S. Hrinevičių ir kt.

Dar prieš Valančiaus atvykimą į Vilnių čia universiteto studentų tarpe buvo užsimezgęs savarankiškas lietuvių sąjūdis, kuriam vadovavo S. Stanevičius, K. Zabitis, S. Daukantas. Iš to sąjūdžio atsirado ir savarankiška slapta lietuviška kuopelė, kurios narių dalis liko Vilniuje ir po tų visų studentiškų suiručių. Neturime tiesioginių žinių, ar Valančius turėjo kokių ryšių su to sąjūdžio dalyviais. Tačiau atrodo, kad šiokių tokių ryšių vis dėlto buvo buvę. Pavyzdžiui, 1826—1827 m. kunigui Antanui Savickiui, tuo laiku Tirkšlių vikarui, renkant savo ruošiamai išleisti knygai—vertimui Tomo Kempiečio "Apey Sekima Chrystusa Pona" (ji tebuvo išspausdinta 1828 m.) prenumeratą ne tiktai Žemaičiuose, bet ir Vilniuje, prenumeratorių tarpe greta Simano Stanevičiaus, kunigo Vincento Valmiko (Vilmiko) ir kitų randame ir užsisakiusį du egzemplio-

rius Valančių. Galimas daiktas, kad jie visi buvo kartu suėję ir knygą užsiprenumeravę.

Beveik vienu laiku su Valančiumi tiek Vyriausiojoje Seminarijoje, tiek ir universitete studijavo ir vėlesnysis Vilniaus dvasinės seminarijos rektorius Antanas Kitkevičius (Kikutis), ilgametis Pabiržės klebonas, parašęs ir vieną lietuvišką knygutę kunigas Tadas Lichodziejauskis, taip pat ir Tomas Dobševičius, kuris iš Žemaitijos buvo vėliau nusikėlęs į Lucko vyskupiją ir iš ten paskirtas Kijevo universiteto teologijos katedros profesorium. Ryšiai tarp Valančiaus, Kikučio ir Dobševičiaus nenutrūko, jiems ir mokyklą baigus — Kikutis vėliau talkininkavo Valančiui, kai šis spausdino savo knygas Vilniuje, o su Dobševičium Valančius palaikydavo ligi savo mirties nuolatinę korespondenciją, vis stengdamasis jį grąžinti Žemaičių vyskupijon. Pats Dobševičius buvo vėliau parašęs pirmąją plačią "Žemaičių Vyskupystės" recenziją.

3.

1828 m. Valančius pabaigė Vyriausiąją Seminariją teologijos kandidato laipsniu, o tų pačių metų gegužės 16 d. buvo Vilniaus katedroje įšventintas kunigu. Birželio 30 d. jis gavo ir teologijos magistro laipsnį. Kadangi jis buvo įšventintas ne savo vyskupijos sostinėje Varniuose, bet Vilniuje, tai matyti, kad tuo laiku jis jau buvo iš savo vyskupijos išsikėlęs į Vilniaus vyskupiją. Atrodo, kad tai jis buvo sąmoningai padaręs. Platesnis Lietuvos sostinės gyvenimas buvo savotiškai jį paveikęs — jis čia susiprato ir atjautė savo jėgas, savo tinkamumą platesniam darbui, negu tas, kuris jo laukė grįžus

į Žemaitiją, kur jis būtų turėjęs ar kokiam užkampyje vikarauti ar likti kokio mažo miestelio gimnazijos kapelionu. Jis matė, kad, nežiūrint svetimosios okupacijos, Vilnius vis dar diriguoja visam Lietuvos ne tik politiniam, bet ir bažnytiniam gyvenimui. Tad jis bus manęs, kad jam, pasilikusiam Vilniaus vyskupijoje, atsivers platesnis veiklos kelias. Bet jis tuo žvilgsniu apsiriko.

Nuo 1828 IX 1 jis buvo paskirtas Moziriaus (Minsko gubernijos, bet Vilniaus vyskupijos) apskrities mokyklos kapelionu ir čia buvo išlaikytas šešerius metus. Nors nuo tų pačių 1828 m. balandžio mėnesio pabaigos Vilniaus vyskupiją valdė jo buvęs dogmatinės teologijos profesorius kunigas Andrius Benediktas Klongevičius, pats kilęs iš valstiečių Klungių ir taip pat, kaip ir Valančius, susibajorinęs, bet ligi jis 1839 m. buvo paskirtas aktualiuoju vyskupu, svariausią balsą skiriant ir kilnojant kunigus turėjo čia Vilniaus kapitula ir konsistorija, o šios kaip tik ir buvo griežtai bajoriškai nusistačiusios. Todėl, "mužikų vaikui" nelengva čia buvo į priekį prasistumti. Dar 1819 m. ta pati Vilniaus kapitula griežtai buvo nusistačiusi prieš to paties Klongevičiaus paskyrimą kanauninku, kada universitetas, pasinaudojęs savo sena privilegija, jį tai vietai rekomendavo. Jie nesutiko išrinkti kanauninku savo būsimąjį vyskupą, motyvuodami tuo, kad nebūdamas bajoras, jis negalįs būti ir kanauninku. Ir turėjo nusileisti tik tuomet, kada universitetas jiems nurodė, kad šis, paskirtas universiteto profesorium, jau tuo pačiu įgijęs asmenines bajorystės teises. Iš šiaip nusistačiusios kapitulos ir Valančiaus nieko negalėjęs laukti.

Nors Valančius turėjo ir teologijos magistro

laipsnį ir tuo būdu jau buvo išsiskyręs iš bendros kunigų masės, bet tame Moziriuje jis buvo visai pamirštas. Gyvendamas visai svetimoje jam aplinkoje, kur visa liaudis buvusi gudiška ir daugiausia unitai, o bajorai ir miestiečiai buvo visai aplenkėję, jis jautėsi kaip ir ištremtas tarp visai svetimų žmonių.

Iš to laiko išliko du jo lenkiškų pamokslų rinkinėliai, rašyti Moziriuje 1828 ir 1832 m., kuriuos jis, matyti, sustatė tiesiog iš nuobodumo, nes ir pats tuos rašinius pavadino "Moje zabawy" — mano pramogos. Tačiau vienu atžvilgiu toji Moziriaus "tremtis" jam išėjo į naudą. Kaip tik čia jam bekapelionaujant, užėjo 1831 m. sukilimas. Žemaičiuose jis buvo apėmęs visą kraštą. Ten nedaug teliko jaunų, savo krašto nelaimes atjaučiančių kunigų, kurie tuo ar kitu būdu nebūtų su sukilimu susidūrę, o paskiau, rusų valdžiai sukilimą numalšinus, nebūtų dėl to nukentėję. Jei tuo laiku Valančius būtų gyvenęs Žemaitijoje, vargu ar ir jis nebūtų buvęs tan sūkurin įtrauktas, o tai vėliau galėjo skaudžiai atsiliepti jo tolimesnei karjerai, nes asmuo, dėl sukilimo politiškai susikompromitavęs, niekados nebūtų buvęs pristatytas nei patvirtintas vyskupu. Kas kita Moziriuje — svetima aplinka, svetimi žmonės, svetimi ir jų siekimai. Nors ir ten vietomis bajorai mėgindavo organizuoti sukilėlių būrius, bet jie nesugebėjo plačiau pasireikšti. Paties Moziriaus sukilimas visai nepalietė, ir tuo būdu šių neramumų neužgriebtas liko ir Valančius.

Sukilimą numalšinus, kaip tik gudų gyvenamose srityse prasidėjo rusų vyriausybės plačiu mastu pravedama unijos naikinimo ir unitų vertimo į pravoslaviją akcija. Ir šiaip nematydamas

prieš save jokių ateities perspektyvų ir nenorėdamas būti įtrauktas į susijusius su unijos naikinimu katalikų kunigų persekiojimus, Valančius pasiryžo grįžti savo senojon vyskupijon. Senelis vyskupas Juozapas Arnulpas Giedraitis, nors po sukilimo ir pats buvo nustojęs savo vyskupijoje valdžios ir dėl to visai jau nesikišo į kunigų skyrimą, vistiek, tik gavęs kunigo Valančiaus prašymą atgal jį priimti į Žemaičių vyskupiją, tuojau jį numatė Kražių gimnazijos kapelionu ir jau 1834 II 26 kreipėsi į Vilniaus mokslo apygardos globėją, prašydamas perkelti Valančių iš Moziriaus į Kražius.

Prasidėjo beveik pusmetį trukęs susirašinėjimas tarp Lietuvos švietimo reikalus tvarkančių įstaigų ir Minsko gubernatoriaus Kartaševskio, kol pagaliau šis tokiam perkėlimui pritarė, gavęs iš Moziriaus policijos pranešimą, kad Valančius esąs patikimų pažiūrų ir kad jis nedalyvavęs 1831 m. sukilime.

1834 m. liepos mėnesį Valančius išvyko iš Moziriaus ir per Minską išvažiavo į savo naują paskyrimo vietą — į Kražius.

4.

Nors, palyginti su Moziriumi, Kražiai tebuvę mažas užkampio miestelis, bet jų garsas ir reikšmė buvo visai kitokie. Čia jau XVII a. pradžioje buvo įkurta jėzuitų kolegija, kuri po jėzuitų kasatos buvo perreformuota į gimnaziją, o nuo 1803 m. įkūrus Vilniaus universitetą, ji ir toliau veikė, to universiteto prižiūrima. Ji nebuvo likviduota, patį universitetą panaikinus. Visą laiką ji buvo populiariausia vakarų Lietuvos mokykla, sutraukdavusi mokinius iš įtakingiausių

Žemaitijoje šeimų. Jie ir mokyklą baigę nenutraukdavo su ja saitų. Dėl to tiek pati mokykla, tiek ir visas jos pedagoginis personalas buvo nuolatos vietos įtakingos visuomenės stebimi. Čia atvykęs Valančius pateko į savo aplinką, o susidūręs su vietos aukštuomene, atkreipė į save ir jos dėmesį, užmezgė daug naujų pažinčių ir pradėjo pats kilti.

Kražiuose Valančius išbuvo tiek pat, kiek ir Moziriuje — lygiai šešerius metus — nuo 1834 m. rugpiūčio pradžios ligi 1840 m. liepos mėnesio pabaigos. Čia jis buvo gimnazijos kapelionu, tikybos mokytoju ir gimnazijos bibliotekininku. Jau Moziriuje įgijęs nemažą pedagoginį patyrimą, jį čia gražiai išplėtė ir savo mokiniams turėjo didelę įtaką. Visi jo buvę mokiniai Kražiuose vėliau jį entuziastiškai minėjo, ypač ir dėl to, kad kiti jų mokytojai maža kuo tuo laiku pasireikšdavo, jei nebent specialia neapykanta lietuvių kalbai ir lietuviams. Pvz. profesorius Andrius Ugenskis viename savo laiškų Valančiui (1859 X I) prisimena, kaip Kražių gimnazijos lenkai mokytojai gerai lenkiškai nekalbančius vaikus vadino "juodais žemaičiais". O apie tą patį Valančių Ugenskis rašo, kad jis pamokų metu, kalbėdamas apie reformacijos sklidimą Lenkijoje ir Lietuvoje, netiesiogiai kreipdavo mokinių dėmesį į lenkų intrygas prieš Lietuvą, į tai, kaip jie persekiodavo Lietuvos savarankiškumo gynėjus ir kt. Ir pats Valančius, jau vyskupu tapęs, mielai apsisupdavo savo buvusiais kražiškiais mokiniais. Savo guvusį mokinį Kražiuose kunigą Jeronimą Račkauskį jis paskyrė seminarijos profesorium, o paskiau, rusams ištrėmus J. S. Dovydaitį, ir seminarijos rektorium; kitą savo mokinį, baigusį vėliau Maskvoje me-

diciną, Vladą Andžejevskį, jis pasirinko savo nuolatiniu gydytoju ir t.t.

Kražiuose Valančius įsitraukia ir į mokslo ir literatūros darbą. Turtinga Kražių gimnazijos biblioteka, tuo laiku didžiausia visoje Žemaitijoje, tuo žvilgsniu jam davė gražią medžiagą. Deja, nors beveik visa ši biblioteka buvo ligi mūsų laikų išlikusi Kauno ir Vilniaus universiteto bibliotekose, nebuvome suskubę paskelbti jos knygose išlikusių be galo įdomių paties Valančiaus užrašų. Mat, besinaudodamas tos bibliotekos knygomis, Valančius buvo įpratęs jų pabaigoje įrašyti trumpą viso veikalo apibūdinimą, tai ir savo parašu patvirtindamas. Šiose pa stabose jis pasireiškė ne tik rimtu teologu, bet ir istoriku, keliais trumpais ir ryškiais posakiais sugebančiu kritiškai įvertinti knygos teigiamas ir neigiamas puses. Jei kada nors visos tos jo pastabos bus paskelbtos, tai teks pripažinti, kad Valančiaus asmenyje, tarp kita ko, turėjome ir vieną pirmųjų mūsų rimtų teologų teoretikų.

Greta to darbo jis, gyvendamas Kražiuose, pradeda tiek gimnazijos bibliotekoje ir archyve, tiek ir vyskupijos centro archyve rinkti savo sumanytai Žemaičių vyskupijos istorijai medžiagą. Akstiną jai rašyti, greičiausia, jam davė trumputis, 1830 m. lenkų kalba išspausdintas kunigo Stanislovo Čerskio Žemaičių vyskupijos aprašymas, kuriame iš tikrųjų tos istorijos beveik ir nebuvo, nes jos didžiausią dalį sudarė vien Skuodo dekanato ir Salantų parapijos istorija. Tačiau šį darbą Valančius baigė tiktai 1848 m., jau gavęs pasinaudoti ir Petrapilio archyvų medžiaga.

Šiuo gyvenimo laikotarpiu jis kviečiamas bendradarbiauti ir kitiems leidiniams. L. A. Ju-

cevičius savo 1841 m. išleistame rinkinyje "Linksmine" išspausdinęs 1836 II 5 tos gimnazijos mokytojo Pelikso Moračevskio parašytą lenkišką eilėraštį Valančiaus garbei, buvo iš pastarojo išgavęs ir mums šiuo tarpu arčiau nežinomą straipsnį savo ruošiamam rinkiniui "Ofiarnik Religijny", kuris turėjęs būti išspausdintas apie 1842 m., tiktai jo nepavyko niekur surasti ir nėra žinios, ar jis iš viso buvęs išspausdintas.

Tačiau Valančiui svarbiausioji jo gyvenimo Kražiuose išdava buvusi ta, kad čia jo darbas buvo nuolatos stebimas Žemaičių vyskupijos kurijos, o šiai palaikant nuolatinius saitus su Vilniumi, jis pasidarė žinomas ir Vilniaus bažnytinėms sferoms, ko jis būtų negalėjęs atsiekti, dirbdamas Vilniaus vyskupijoje.

1840 m. pradžioje Vilniaus Dvasinėje Akademijoje atsirado laisva dėstytojo vieta. Visai nieko apie tai nežinodamas ir savo kandidatūros net ir nestatydamas, Valančius buvo išrinktas tos akademijos dėstytoju. 1840 V 10 Rusijos vidaus reikalų ministras Stroganovas, kurio žinioje akademija buvo, patvirtino Valančių adjunktu pastoralinei teologijai ir biblinei archeologijai dėstyti — kaip tik toms mokslo disciplinoms, iš kurių anose savo bibliotekinėse pastabose Valančius buvo padaręs daugiausia užrašų.

1840 m. birželio mėnesį akademijos rektorius Fijalkovskis jam oficialiai pranešė apie šį išrinkimą ir patvirtinimą ir kartu kvietė jį atvykti tuojau po šv. Petro į Vilnių priesaikos duoti. Tuo būdu pasibaigė šis kražiškis Valančiaus gyvenimo tarpas. Pasibaigė kaip tik laiku, nes jam tik iš čia išvykus, didelei mokinių grupei (jų tarpe ir minėtiems anksčiau J. Račkauskiui ir V. Andžejevskiui) buvo iškelta

byla dėl priešvalstybinių parašų ir kitų neramumų. Nors su ta byla Valančius ir neturėjo nieko bendra, bet lengvai būtų galėjęs dėl jos susikompromituoti, nes daugelis tų mokinių buvo jo ypatingai mėgiami ir globojami. O vėl po kelerių metų, 1844 m. rugpiūčio mėnesį, ir pati Kražių gimnazija, išgyvenusi pustrečio šimto metų, buvo perkelta į Kauną, kur virto pirmąja naujai įkurtos Kauno gubernijos valdiška gimnazija.

5.

1831 m. rusų valdžiai likvidavus Vilniaus universitetą, greta medicinos fakulteto, paversto Medicinos Akademija, pavyskupio Klongevičiaus rūpesčiu buvo paliktas ir teologijos fakultetas, kuris, sujungtas su taip pat panaikinta Vilniaus Vyriausiąja Seminarija, virto Dvasine Katalikų Akademija. Pastaroji tačiau pradėjo veikti tiktai nuo 1834 m. vasario 11 d. Paskyrimas tos akademijos dėstytoju Valančiui turėjo didelės reikšmės, nes atvėrė jam duris į platesnį pasaulį. Jis čia dirbo su visa eile asmenų, kurie vėliau suvaidino žymų vaidmenį tiek Lietuvos, tiek ir Rusijos katalikų bažnytinėje hierarchijoje, ypač vėlesniaisiais laikais, kada Rusijos vyriausybė, nuolatos po akimis turėdama tos akademijos dėstytojus, iš jų tarpo daugiausia ir rinko savo kandidatus vyskupų sostui užimti.

Pirmajame savo, kaip akademijos dėstytojo darbo etape neteko Valančiui galvoti apie tolimesnę karjerą, nes visą jo energiją išsemdavo ruošimasis paskaitoms ir pastangos greičiau įsigyti teologijos daktaro laipsnį. Mat, iš akademijos dėstytojų buvo reikalaujama, kad jie tokį laipsnį turėtų, tuo tarpu gi Valančius, kaip ži-

nome, buvo tik teologijos magistras. Dēl to jo padētis akademijoje buvusi tik laikina. Dvejus metus pasidarbavęs, jis 1842. VI. 19 toje pat akademijoje gavo ir teologijos daktaro laipsnį. Jo disertacija nebuvo išspausdinta, tai ligi šiol nepavyko nustatyti, kokia tema ji buvusi parašyta.

Tuo tarpu uoliai vykdydama savo rusifikacinę politiką Lietuvoje, rusų vyriausybē nusistatē likviduoti ir abidvi Vilniuje gyvuojančias aukštąsias mokyklas, senojo universiteto liekanas. Medicinos Akademija buvo visiškai panaikinta, jos biblioteka buvo atiduota Kijevo universitetui, o visos mokslo įstaigos buvo išskaidytos tarp įvairių Rusijos universitetų. Norēta sulikviduoti ir Dvasinę Akademiją, bet tuomet būtų tekę aukštosioms teologijos studijoms studentus siųsti į Varšuvą, kur dar ligi 1867 m. gyvavo savarankiška Dvasinē Akademija. Tokio siuntimo kaip tik vyriausybē labiausiai stengēsi išvengti, prisibijodama lenkų įtakos. Taigi nusistatyta Vilniaus akademijos nenaikinti, tik ją iškelti į Petrapilį, kur ji, būdama nuolatinēj vyriausybēs kontrolēj, nebūtų jai pavojinga.

1842 m. rugpiūčio mēnesį šis perkēlimas ir buvęs įvykdytas. Kartu buvo perkelta ir turtinga, žymiausia dalimi iš seno Vilniaus universiteto knygų sudaryta biblioteka. Su akademija išsikēlē ir žymiausioji dalis jos profesūros — Jakubielskis, Borovskis, Bagienskis ir Valančius. Jau Petrapilyje akademijos mokslo personalas buvo papildytas kai kuriais kitais profesoriais. Akademijos rektorium vietoje Antano Fijalkovskio buvo paskirtas vēlesnysis arkivyskupas Ignas Holovinskis, kuris, ir arkivyskupu tapęs, ligi pat savo mirties 1855 m. valdē akademiją.

Petrapilyje apsigyvenęs, Valančius užmezgė artimus ryšius su dvasinėmis katalikų hierarchijos viršūnėmis, bet ypač didelę jam čia įtaką turėjo pats rektorius Holovinskis. Tai buvęs didelių diplomatinių gabumų karštas lenkų patriotas, kuris sugebėdavo taip vikriai laviruoti, kad rusų valdžia jį laikė jai atsidavusiu kunigu ir visai juo pasitikėdavo, nors šis tiktai gudriai ją vedžiojo už nosies, nedarydamas nieko, kas galėtų pakenkti katalikybės reikalams Rusijos valstybėje, ir visais pagrindiniais klausimais slaptai susinešdamas su Vatikanu. Vėliau tapęs vyskupu, Valančius savo santykiuose su rusų valdžia kaip tik dažniausiai ir prisilaikydavo Holovinskio taktikos, tik ją žymiai patobulino, ypač ten, kur tekdavo turėti reikalo su žemesniais administracijos atstovais.

Kadangi akademija buvo tiesiogėje vidaus reikalų ministerijos dvasinių reikalų departamento žinioje, priežiūros reikalams ji nuolatos buvo lankoma įvairių administracijos pareigūnų. Net pats rusų caras Mikalojus I buvo ją keletą kartų aplankęs. Tai davė progos ir Valančiui arčiau su kitais tos administracijos atstovais susipažinti ir jiems sudaryti visai patikimo dvasininko įspūdį, kurį, reikalui esant, būtų galima išnaudoti, planuojant greitu laiku pravesti eilę katalikybei žalingų reformų. O tuo žvilgsniu laikai buvo ypatingai kritiški.

Konkordatas tarp Rusijos ir Vatikano nebeveikė, Rusijos valdžia visais frontais puolė Bažnyčią, mėgindama ją paversti tokiu pat savo siekimų įrankiu, kokiu jau iš seno buvo pravoslavų. Žiauriausiomis priemonėmis buvo baigiami likviduoti unitai. Visus katalikus liečiančius

reikalus stengtasi sukoncentruoti jau 1801 m. Petrapilyje įkurtoje Dvasinėje Katalikų Kolegijoje, kurią bandyta paversti savotišku katališku "sviatejšu sinodu" (aukščiausias pravoslavų bažnyčios valdymo organas) ir tuo būdu visus gyvenančius Rusijos imperijos ribose katalikus atskirti nuo priklausomumo popiežiaus valdžiai. Vidaus reikalų ministerijos aukštieji pareigūnai važinėjo po vyskupijas, ieškodami tokių kunigų, kurie būtų visiškai valdžiai atsidavę (paties Valančiaus žodžiais, ieškodami "niekšų tarp dvasininkų") ir kurių padedama valdžia galėtų sugriauti visą Katalikų Bažnyčios organizaciją. Kai kur, deja, jiems pavykdavo tokių surasti, ir Valančius savo užrašuose jų tarpe mini ir Juozapą Rupeiką, kuris už pagalbą rusams per 1831 m. sukilimą paties caro Mikalojaus I buvo paskirtas Žemaičių vyskupijos kanauninku, o 1842 m. pabaigoje, be dvasinės vyresnybės žinios, buvo valdžios paskirtas Šiluvos infulotu.

Buvo panaikinta visa eilė provincijos dvasinių seminarijų, o nuo 1844 V 1 buvo įvesti katalikų bažnyčių etatai, dėl kurių Vilniaus vyskupijoje be išlaikymo liko 6 parapinės bažnyčios, 56 filijos ir 222 koplyčios, o Žemaičių vyskupijoje — 58 filijos ir 92 koplyčios. Likusiose nesulikviduotose seminarijose buvo nusistatyta įvesti visai naują santvarką, dėl kurios jos faktiškai buvo išimamos iš priklausomumo savo vyskupams, o klierikų skaičius visose seminarijose buvo keletą kartų sumažintas. Pvz., Žemaičių seminarijos klierikų skaičius iš 60 buvo sumažintas ligi 18. Toliau buvo naikinamos įvairios vienuolynų įstaigos — ligoninės, spaustuvės ir kt. Vienu žodžiu, ataka ėjo visais frontais, o prie-

monių gintis nebuvo, nes bet koks kreipimasis į Vatikaną buvo griežčiausiai draudžiamas.

Tuo pačiu laiku valdžia, stengdamasi savo pusēn patraukti akademijos profesūrą ir auklētinius, ją įvairiomis priemonēmis favorizavo. Baigusiems akademiją būdavo suteikiama pirmenybē užimti dvasinių seminarijų profesorių vietas, o akademijos profesoriai net ordinais apdovanojami. Kitų profesorių tarpe 1843 XII 15 ir M. Valančius gavo aukso kryžių. Tačiau tokia dovana valdžia savo tikslo nepasiekē. Tą pačią dieną, tik tą kryžių iškilmingai gavęs, Valančius savo užrašuose atžymi — Timeo Danaos et dona ferentes "tais kryžiais, visai panašiais į pravosslavų dvasininkų kryžius, valdžia tik norinti katalikų dvasininkus paversti tokiais pat valdininkais, kaip ir pravoslavų dvasininkai" (čia Valančiaus užrašas yra išverstas iš lenkų kalbos).

Šitie užrašai yra vienas pirmųjų Valančiaus literatūrinių darbų, nors dēl savo turinio, savaime aišku, jie nebuvo skiriami spaudai. Tik į Petrapilį atvykęs, Valančius diena iš dienos pradējo savo užrašų knygoje žymēti, su atitinkamais komentarais, kiekvieną prieš Katalikų Bažnyčią ir prieš Lietuvos gyventojus nukreiptą valdžios potvarkį, įsakymą ar įstatymą. Iš tų jo komentarų aiškēja griežtas to laiko priešvaldinis, opozicinis Valančiaus nusistatymas. Galimas daiktas, kad tuos užrašus jis buvo pradējęs vesti to paties rektoriaus Holovinskio įtakoje. Valančiaus opozicinēs nuotaikos Holovinskiui buvo gerai žinomos, ir tai jį jam teigiamai išskirdavo iš daugelio kitų, kurie kartais ir pasiduodavo valdžios vyliams.

Petrapilyje gyvendamas, Valančius arčiau suējo ir su ten pat tarnavusiu Simanu Daukantu,

kuris ypač paveikė Valančiaus lietuvišką nusistatymą, tuo būdu atsverdamas prolenkišką Holovinskio įtaką. Kiti taria, kad Daukanto įtakoje Valančius nusistatė savo čia tęsiamą Žemaičių vyskupijos istoriją išleisti ne lenkų kalba, kaip jam kiti siūlė, bet lietuviškai. Susieidamas su Daukantu, jis kartu svajojo apie lietuviškos akademijos įsteigimą, o savo to laiko užrašuose atsižymi nemaža žinių apie kitus, lietuviškai rašiusius asmenis.

Neįprastas ir nesveikas Petrapilio klimatas labai neigiamai paveikė Valančiaus sveikatą. 1844 m. pabaigoje jis čia rimtai apsirgo. Nesitikėdamas atgauti prarastą sveikatą, jis savo noru iš akademijos atsistatydino ir 1845 m. gegužės mėnesį grįžo į Žemaitiją.

6.

Keletą mėnesių Valančius Žemaitijoje praleido, negaudamas jokio paskyrimo, nors, atrodo, jau iš Petrapilio išvažiuojantį jį buvo numatę tam tikroms specialioms pareigoms. Kaip tik tuo laiku, Petrapilio administracijai reikalaujant, visose vyskupijose buvo pravedama dvasinių seminarijų reforma, atimant seminarijas iš kunigų misijonierių, tvarkiusių daugumą seminarijų, jų rektoriais ir profesoriais skiriant išimtinai akademijos auklėtinius ir dėstytojus. Ši reforma, pakėlusi iš klierikų reikalaujamą bendrą mokyklinį cenzą ir profesoriais skyrusi vien tiktai aukštuosius teologinius mokslus baigusius asmenis, iš esmės seminarijoms buvo naudinga. Tačiau pravedama nekanoniškomis formomis, vien tiktai rusų valdžios reikalavimu, visai nė neatsiklausus popiežiaus Grigaliaus XVI

sutikimo, ji buvo sukėlusi didelį vietos vyskupų, vyskupijų valdytojų ir kapitulų nepasitenkinimą, o kitur iš dalies net ir pasipriešinimą. Tačiau valdžia nenusileido, ir noroms nenoroms teko reformą priimti. Atėjo ir Varnių seminarijos eilė.

Prieš reformą Varnių seminarijos dėstytojų tarpe tebuvo du kunigai misijonieriai, o kiti profesoriai buvo pasaulietiniai kunigai. Bet ir jie aukštųjų teologijos mokslų niekur nebuvo išėję. Todėl buvo įsakyta visus juos atleisti ir pakeisti kitais. Naujųjų seminarijos etatų projektą buvo jau sudaręs ir pristatęs patvirtinti pavyskupis Simanas Giedraitis. Jam 1844 m. mirus, tą projektą palaikė rusų valdžios pastatytas vyskupiją valdyti vadinamasis "nominatas" kunigas Jonas Krizostomas Gintila. Tačiau Petrapilio ministerija su tuo projektu visiškai nesiskaitė ir pavedė akademijos rektoriui I. Holovinskiui visą reikalą sutvarkyti. Šis pristatė M. Valančių kandidatu į reformuotos seminarijos rektorius ir jam pavedė visą reformą įgyvendinti. 1845 IX 4 vyriausybė Valančių patvirtino pirmuoju Varnių seminarijos rektorium (prieš tai seminarijas valdė ne rektoriai, bet regensai).

Valančius perėmė refomą į savo rankas, tuo žvilgsniu būdamas kiek geresnėje padėtyje už kitus naujai paskirtus rektorius, nes jam nereikėjo skaitytis su vietos vyskupo teisėmis, kadangi Žemaičių vyskupija neturėjo ne tik vyskupo, bet ir teisėto vyskupijos valdytojo; Gintila nebuvo dvasinės vyresnybės patvirtintas ir net nebuvo Žemaičių vyskupijos kapitulos išrinktas. Tačiau Valančiui teko smarkiai pakariauti su tuo pačiu nominatu Gintila, kuris, pasitikėdamas valdžios parama, norėjo į seminarijos profesorių

tarpą pravesti sau atsidavusius asmenis, jų tarpe savo seserėną Igną Kulvinskį. Holovinskio palaikomas, Valančius sudarė naujus seminarijos kadrus, visai nesiskaitydamas su Gintila, ir net jam pavyko ir iš senųjų dėstytojų vieną palikti, būtent kunigą Tadą Juzumą, kuris buvo paskirtas seminarijos inspektorium. Kiti — Šukevičius, Stulginskis ir Beresnevičius — buvo paskirti jau iš akademijos auklėtinių tarpo. Vienas iš jų — Aleksandras Beresnevičius (vėlesnysis Žemaičių pavyskupis, o vėliau ir Vloclavko Lenkijoje vyskupas) — dar ir kunigu dėl jauno amžiaus (teturėjo 22 metus) nebuvo įšventintas; jis tada dar tebuvo dijakonas.

Dėl šios reformos ir paskyrimų santykiai tarp Valančiaus ir Gintilos visiškai pairo. Bet Valančius ir nemėgino jų gerinti. Savo užrašuose jis smarkiausiai smerkdavo Gintilą už jo visišką atsidavimą rusų valdžiai.

Ši Valančiaus įgyvendinta reforma buvusi ir Vatikane užgirta, o iš kitos pusės — ir rusų administracijos patvirtinta. Ją pravedant, išryškėjo užuomazgoje ir dideli Valančiaus diplomatiniai gabumai, kurie vėliau jam buvo tiek naudingi, jau valdant vyskupiją.

Seminariją Valančius valdė penkerius metus, ligi savo paskyrimo vyskupu. Jo nekrologą 1875 m. rašęs kun. Jeronimas Račkauskis ypač teigiamai įvertino jo seminarijos valdymą, pabrėždamas, kad jis pašalino daug įvairių negerovių, kurios čia buvo įsivyravusios kunigų misijonierių laikais, kad jis, įvedęs griežtą drausmę ir pakėlęs seminarijos dėstymo lygį.

Jo laikais nominatas Gintila buvo metęs mintį pakeisti seminarijoje sakomus lenkiškuosius

pamokslus lietuviškais. Nenorėdamas įsipykti dideliam lenkų patriotui Holovinskiui, kuris čia buvo įžiūrėjęs pastangas pažeisti lenkiškumą, Valančius nesikišo į ginčą, kokia kalba čia pamokslai turi būti sakomi. Bet vyriausybei ginčą išsprendus lietuvių kalbos naudai, jis pats tuojau pasiskubino tai įgyvendinti.

Jam rektoriaujant, buvo didelių keblumų su baigusiųjų alumnų įšventinimu kunigais, nes Žemaičių vyskupija neturėjo vyskupo. Taigi 1846 m. jam teko pasiųsti 22 alumnus, vadovaujamus inspektoriaus kunigo Tado Juzumo, į Vilnių, kur juos įšventino titularinis vyskupas Jonas Cyvinskis. Tačiau tų pačių metų pabaigoje ir jam mirus, kitais metais Valančiui pavyko gauti vidaus reikalų ministerio leidimą pasiųsti 16 alumnų į Seinus, kur juos įšventino vyskupas Povilas Strašinskis. Bet ir šis 1847 m. liepos mėn. mirė. Liko Petrapilyje vienintelis teisėtas vyskupas Kazimieras Dmochovskis. Vyriausybei per brangiai būtų atsiėję gabenti savo lėšomis visus Mohilevo arkivyskupijos alumnus į Petrapilį, taigi ji komandiravo patį vyskupą Dmochovskį į Vilnių, kur alumnai iš visur ir buvo suvežti. Rektorius Valančius čia atsiuntė globojamus seminarijos profesoriaus A. Beresnevičiaus 22 alumnus.

Seminarijos valdymas, dėstymas ir nuolatiniai kivirčai ir susidūrimai su nominatu atimdavo Valančiui daug laiko ir jėgų. Tačiau kaip tik tuo pačiu laiku jis dideliu įtempimu įsitraukia ir į literatūros darbą. Simano Daukanto paragintas, jis 1845 m. paruošė spaudai pirmosios Konstantino Širvydo (Sirvydo) "Punktų Sakymų" dalies naująjį leidimą, bet pačioje knygoje jis savo pavardės nepadėjo, antraštėje išspausdinęs

Sedos klebono kunigo Leono Montvido pavardę, kuris tik lėšų davė tai knygai išleisti. Čia Valančius pridėjo ir savo parašytą ir vėliau "Žemaičių Vyskupystėje" pakartotą trumpą Sirvydo biografiją. Tai buvęs pirmasis Valančiaus paruoštas spausdintas darbas ir kartu pirmasis bandymas pakartoti senuosius lietuviškus tekstus. Bet jis nebuvo vykęs, kadangi Valančius nepasitenkino paprastu Sirvydo teksto pakartojimu, bet jį "sužemaitino", norėdamas aukštaičiams skiriamą originalą pritaikyti žemaičiams. Jis neturėjo galvoje mokslinio tikslo, tik grynai praktinį, skiriamą ir kunigams, kurie iš čia galėtų semti pamokslams ruošti medžiagą, ir šiaip žmonėms pasiskaityti. Bet tos jo tariamosios "žemaitybės" daugiausia buvo lenkybės, kurių kaip tik originaliame Sirvydo tekste buvo labai maža.

1847 m. jis vėl "žemaitiškai" išvertė savo buvusio Vyriausiojoje Seminarijoje profesoriaus A. B. Klongevičiaus-Klungio "Litaniję apey Szwentą Petrą Apasztolą". Nors šis vertimas ir buvo Gintilos spaudai aprobuotas, Valančius jo kažin kodėl neišspausdino. Rankraštis išlikęs ligi mūsų dienų. Bet svarbiausias Valančiaus ano laiko darbas buvo jo rektoriavimo metu baigta ir 1848 m. dviejose dalyse išspausdinta "Žemajtiu Wiskupiste". Ši daugiau kaip 600 puslapių knyga savo istorinės vertės nenustojo ligi mūsų dienų, nes niekas vėliau nebuvo parūpinęs naujesnės tos vyskupijos istorijos. Vienas to darbo skirsnis (Didžiuns Przeciszewkiuns nedoribė) dvasinės cenzūros buvo išbrauktas ir tebuvo iš išlikusio rankraščio "Lietuvių Tautoje" išspausdintas, praėjus keliasdešimčiai metų nuo Valančiaus mirties. Anais laikais daug kam ne-

patiko atviras ir dažnai sąmojingas atskirų Žemaičių vyskupų gyvenimo ir įvairių ne tik teigiamų, bet ir neigiamų vyskupijos įvykių apibūdinimai ir aprašymai. Bet tai ir sudaro būdingiausią šio darbo bruožą. Kiti vėl priekaištavo, kodėl Valančius šį darbą buvo išspausdinęs ne lenkiškai, bet lietuviškai, nes, esą, nemokanti lietuviškai lenkiškoji visuomenė negalėjusi šio veikalo paskaityti. Bet Valančius ne jai šį darbą ir rašė. "Žemaičių Vyskupystėje" Valančius iškilo talentingu ir objektyviu istoriku, besiremiančiu ne fantazija ir pramanytais faktais, kaip iš dalies darė tas pats Daukantas, bet dokumentais ir autentiška medžiaga. Gaila, kad vėlesniosios Valančiaus painios ir sunkios pareigos neleido jam toliau eiti istoriko keliu. Keliolikai metų nuo "Vyskupystės" išspausdinimo praėjus, apie 1860 m., Maurikis Hriškevičius buvo ją ir lenkiškai išvertęs ir kai kuriais savo komentarais ir pataisymais papildęs. Tačiau šis vertimas tebuvo išspausdintas tik 1898 m. 1862 m. ir kunigas Vincentas Prijalgauskas buvo pradėjęs savarankiškai naują vertimą ruošti, kurio dalis rankraštyje buvo išlikusi ligi mūsų laikų. Tuo pačiu metu jis pirmas sumanė, sekdamas Valančiumi, parašyti ir Vilniaus vyskupijos istoriją, ją pavadinęs Vilniaus vyskupų istorija. Šis Prijalgauskio darbas ir buvo išleistas, tik jau ne lietuviškai, bet lenkiškai.

Beveik visose vyskupijose seminarijų regensų (vėliau rektorių) privilegiją sudarydavo kasmetinių vyskupijų kalendorių-direktorijumų ar elenchų ruošimas. Pelnas iš jų pardavimo sudarydavo rektoriaus papildomas pajamas. Tačiau Žemaičių vyskupijos valdytojas Gintila, norėdamas nors kaip atkeršyti Valančiui už jo seserėno

neįsileidimo į seminariją, tų direktorijumų sudarymą buvo iš rektoriaus atėmęs. Juos savo žinion Valančius gavo perimti tiktai nuo 1846 m. ir redagavo ligi savo įsivyskupavimo. Nors jų turinys buvęs trafaretinis, metai iš metų besikartojąs, tik įnešant kunigų atmainas, bet ir į juos Valančius sugebėjo įdėti šį tą savo, grynai valančiško. Pvz. direktorijumo pabaigoje lotyniškai surašydamas visus metų eigoje mirusius vyskupijos kunigus, jis ir paprasčiausią apibūdinimą (lotyniškai), kad tas ar kitas kunigas mirė, surašydavo kiekvienam kunigui visai skirtingais žodžiais ir forma, kitur tą posakį suderindamas ir su mirusio kunigo būdu ir savybėmis. Ir čia, tarp kita ko, jis pasirodė esąs ir puikus lotynų kalbos žinovas.

Į savo tuo laiku tęsiamus užrašus jis įtraukė įdomių žinių apie Daukantą, Ivinskį, Širvydą (Sirvydą), Janikavičių ir kitus. Davė ir vertingų pastabų apie Žemaitijos padėtį rusų okupacijoje. Tačiau vėlesniais laikais tos grynai lietuviškos informacijos jau nebetęsiamos.

7

Keleriems metams praėjus nuo to laiko, kada Valančius apėmė seminarijos rektoriavimą, prasidėjo, pradžioje neoficialios, derybos tarp rusų vyriausybės ir Vatikano dėl konkordato sudarymo, Iš to turėjo sekti ir reikalas paskirti popiežiaus patvirtintus vakuojančioms katedroms vyskupus, nes tuo laiku daugumas tiek pačios Rusijos, tiek ir jos okupuotų Lietuvos ir Lenkijos žemių vyskupijų buvo valdomos rusų valdžios skirtų vadinamųjų nominatų, kurių Vatikanas ne tik netvirtino, bet ir iš viso jų nepripa-

žindavo, kadangi tai buvę daugiausiai Rusijai aklai atsidavę asmenys. Petrapilio valdančiosios sferos Dvasinės Akademijos rektorių Holoviskį laikė savo žmogumi. Tad jam ir pavedė sudaryti kandidatų į vyskupus ir sufraganus sąrašą. Tačiau Holovinskis slaptai informuodavo Vatikaną apie visus savo žygius ir tiksliai apibūdindavo visus kandidatus. Tų kandidatų tarpe jis numatė ir seminarijos rektorių Valančių, kurį gavo gerai pažinti tuo laiku, kada Valančius profesoriavo Petrapilyje. Pasinaudojęs savo, kaip akademijos rektoriaus, teise vizituoti seminarijas, jis 1846 m. vasarą išsiruošė kelionėn ir birželio 27 d. pasiekė tolimuosius Varnius, kur ir sustojo pas Valančių. Čia jis aptarė visus su paties Valančiaus kandidatūra susietus reikalus ir, greičiausia, painformavo jį, kokios jam teks prisilaikyti taktikos, kad jį pravestų į Žemaičių vyskupijos vyskupus. Viešėdamas Varniuose, jis kartu aplankė ir dvasinę seminariją. Savo prakalboje jis ragino klierikus "vengti visokio patriotizmo ir būti vien tiktai gerais katalikais" (taip jo prakalbą savo užrašuose pažymėjo Valančius). Šio principo Holovinskis kaip tik ir žiūrėjo savo valdomoj akademijoje. Dėl to vyriausybė ir laikė jį sau patikimu asmeniu.

1847 VIII 3 konkordatas buvo pasirašytas, ir tuojau buvo pristatyti kandidatai į vyskupus. Jų tarpe, Holovinskio inspiruota, rusų vyriausybė pristatė kandidatu į Žemaičių vyskupijos sufraganus Varnių seminarijos rektorių M. Valančių, o kandidatu į Minsko vyskupijos sufraganus tos vyskupijos seminarijos rektorių kunigą Vaitkevičių. Nors valdžia ir nelaikė jų tiek sau atsidavusiais, kaip J. K. Gintila, J. Rupeika, B. Butkevičius (Seinuose) ir kai kurie kiti, bet vis dėlto

ryžosi juos pristatyti, kad tuo būdu legalizuotų padėtį savo pastatytų "vyskupų": Žemaičiuose— Gintilos, o Minske — Ravos.

Netrukus popiežius Pijus IX paskyrė Mohilevo arkivyskupu kunigą Dmochovskį, jo sufraganu — I. Holovinskį, Lucko vyskupu — Borovskį ir Vilniaus vyskupu — Vaclovą Žilinskį, kuris, vyriausybės paskyrimu, tą vyskupiją jau valdė. Tačiau tiek Valančiaus, tiek Vaitkevičiaus kandidatūros į sufraganus buvo atmestos tuo motyvu, kad, esą, negalima skirti sufraganų į tokias vyskupijas, kurios neturinčios teisėtų vyskupų. Tuo būdu Vatikanas ir norėjo priversti rusų vyriausybę pristatyti kandidatus ir į tų dviejų vyskupijų vyskupus.

Savaime aišku, vyriausybė tų motyvų nežinojo ir į tuos du atmestus kandidatus pradėjo žiūrėti, kaip į ypatingai sau pageidaujamus, kadangi, jos manymu, Vatikanas juos atmetė dėl ištikimybės rusų vyriausybei. Iš tikrųjų gi jie ne tik buvo Vatikanui priimtini, bet ir numatyti kandidatais ne į sufraganus, o į vyskupus. Tai buvusi tiktai iš anksto suplanuota diplomatinė kova, kurios objektu virto du kuklūs provincijos kunigai, nors, greičiausia, Holovinskis iš anksto jau juos buvo apie tai įspėjęs.

Vyriausybė, norėdama paguosti popiežiaus "nuskriaustuosius" kunigus, abudu juos papuošė, nors ir nežymiais, ordinais. Bet kadangi visdėlto buvo būtino reikalo legalizuoti tiek Minsko, tiek Žemaičių vyskupijos padėtį, ypatingai Žemaičių, kuri konkordatu buvo daugiau kaip du kartus padidinta (išplėsta į visą Kauno guberniją), tai valdžia nusistatė pagaliau pristatyti kandidatus ir į vyskupus. Žinoma, pirmoje galvoje įrašė labiausiai sau priimtinus, o sąrašo

pabaigoje — dar Valančių su Vaitkevičium, nes Holovinskis jai nurodė, kad esą nepatogu pristatyti tik po vieną kandidatą: tuomet Vatikanas bus kaip ir verčiamas būtinai tą vieną tvirtinti ir neturės iš ko pasirinkti, ir vėl gali dėl to nieko nepaskirti.

Didžiausiam vyriausybės nusistebėjimui, abudu kandidatai, ką tik nepatvirtinti sufraganais, dabar buvo paskirti vyskupais, pralenkdami tuo būdu valdžiai daug malonesnius. Tačiau negalima jau buvo prieš tai protestuoti, nes vis dėlto tai buvo ir valdžios kandidatai.

1849 m. pradžioje popiežius Pijus IX įsakė padaryti Valančiaus ištyrimą (scrutinium). Tuo reikalu Valančius buvo iššauktas į Petrapilį. 1849 m. rugsėjo 16 d. jis buvo prekonizuotas Žemaičių vyskupu. Popiežiaus Pijaus IX bulė atėjo į Petrapilį 1849 XII 1, o 1850 1 4 caras Mikalojus I tą paskyrimą patvirtino.

Gavęs apie tai žinią Varniuose, Valančius 1850 II 15 išvažiavo į Petrapilį ir ten 1850 II 24 arkivyskupo Dmochovskio, asistuojant vyskupui Žilinskiui ir pavyskupiui Holovinskiui, buvo konsekruotas Žemaičių vyskupu. Kovo 5 d. jis gavo audienciją pas carą, o kovo 16 d. išvažiavo į Varnius, pakeliui duodamas sutvirtinimo sakramentus Jamburge, Tartu (Dorpate), Mintaujoje, Joniškyje ir Šiauliuose.

Balandžio 9 d. atvykęs į Varnius, jis tuoj atliko iškilmingą ingresą. Tiek tiktai, kad apviltas savo siekime tapti vyskupu, nominatas Gintila ir kai kurie senesnieji kunigai, persisunkę dar bajoriškais prietarais, negalėdami paslėpti savo pasipiktinimo gavę vyskupą iš "mužikų", per vyskupo sutikimo iškilmes ir ingresą aiškiai rodė

savo nepasitenkinimą naujuoju vyskupu ir kiek sudrumstė bendrą džiaugsmo nuotaiką.

Jau iš seno buvo nusistojusi tradicija, kad naujai paskirtas vyskupas, kaip ir prisistatydamas vyskupijai, skelbdavo tam tikrą ganytojinį laišką. Tačiau nuo pat krikščionijos įvedimo Lietuvoje nei vienas tokių laiškų nebuvo paskelbtas lietuviškai, tik dažniausiai lotyniškai ar lenkiškai. Pirmasis vyskupas Valančius tą tradiciją pakeitė nauja. Tik apėmęs vyskupiją, jis tais pačiais 1850 metais išspausdino 71 puslapio knygutę, kurioje jo ganytojinis laiškas buvo atmuštas dviem tekstais — lenkišku ir lietuvišku, nors čia pat išspausdintas originalus popiežiaus paskyrimo bulės tekstas turėjo tik lenkišką vertimą. Nuo to laiko ir vėlesnieji Žemaičių vyskupai jau kreipdavosi į tikinčiuosius ir lietuviškai. J. Tumas spėjo, kad šį lietuvišką laiško tekstą buvo parašęs ne pats Valančius, bet kad jį kas kitas išvertė. Tačiau atrodo, kad jam čia nebuvo reikalo ieškoti svetimos pagalbos, nes gi ir savo Žemaičių vyskupijos istoriją jis originaliai parašė lietuviškai. Kita vertus, tie jo padėjėjai, kurie vėliau, jam pavedus, kartais jo vardu parašydavo vieną kitą jo lietuvišką ganytojinį laišką, tuo laiku dar nė kunigais nebuvo įsišventinę, o senajame, dar iš J. K. Gintilos laikų, vyskupijos štabe nebūtų buvę galima surasti asmens, kuris būtų sugebėjęs tą darbą tinkamai atlikti.

Ši Valančiaus įvesta naujybė tuojau buvo pakartota ir kaimyninėje Seinų vyskupijoje. 1853 m. spalių mėn. rusų valdžios paskirtas Seinų vyskupijos administratorium kunigas B. Butkevičius, savo pareigas apimdamas, tuojau paskelbė ir ganytojinį laišką, kurį parašė atskirai lenkiškai ir atskirai lietuviškai. Tą lietuvišką laiš-

ką siųsdamas Valančiui, jis tik atsiprašė, kad jį parašė ne gražia žemaičių kalba, bet sudarkyta suvalkiečių tarme.

Užmegzdamas tuojau ryšius ir su visais kaimyniniais ir tolimesniais vyskupais, Valančius kiekvienam jų, vietoje vizitinės kortelės, pasiuntė po egzempliorių savo parašytos Žemaičių vyskupijos istorijos. Tik šie, dėkodami už dovaną, visi nusiskudė, kad tos knygos teksto jie negalį paskaityti, nes ji esanti parašyta ne lenkiškai, bet žemaitiškai, o tos kalbos jie nesupranta.

8.

Valančiaus uždavinys, apimant vyskupiją, buvo labai platus ir nelengvas. Vyskupija jau 12 metų neturėjo teisėto vyskupo. Tiesa, 1838 m. vyskupui J. A. Giedraičiui mirus, per šešerius metus vyskupiją valdė jo sufraganas Simanas Giedraitis, bet šis vyskupijoje neturėjo pasitikėjimo dėl tos pagalbos, kurią jis teikė rusų valdžiai per 1831 m. sukilimą, o ir pasenęs, jis vyskupijos faktišką valdymą pavesdavo kitiems. Po jo taip pat šešerius metus valdė valdžios skirtas nominatas Gintila, kuris visame kame atsiklausdavo rusų administracijos. O ir seniau, prie abiejų — Stepono ir Juozo Arnulpo — Giedraičių vyskupija ne visada buvo tinkamai valdoma, kadangi vyskupas Steponas, nuolatos gyvendamas Varšuvoje, savo diecezijoje buvo tik retas svečias, o vyskupas Juozas Arnulpas dažnai sirgdavo ir tuomet pasivaduodavo savo padėjėjais.

Po 1831 m. sukilimo rusų valdžia buvo jam atėmusi teisę savarankiškai vyskupiją valdyti. Savaime aišku, kad tokiai padėčiai esant, bažnytinė drausmė daug kur susvyravo ir įsivyravo

daug visokių negerovių, juo labiau, kad ir rusų administracija, stengdamasi iškelti įvairius valdžiai atsidavusius karjeristus, dar labiau griovė bažnytinę tvarką. Valančiui visų pirma ir teko tas negeroves šalinti.

Jo padėtį sunkino ir toji aplinkybė, kad jis pirmas apėmė du kartus padidintą vyskupiją, kada 1847 m. konkordato nuostatais senasis jos plotas buvo išplėstas į visą, prieš trejus metus įkurtą Kauno guberniją, o prie jos dar buvo prijungti ir Kuršo katalikai, daugiausia latviai. Visi tie naujai prijungti plotai seniau buvo valdomi didžiulės Vilniaus vyskupijos, kurioje įvairių negerovių, ypač nuo vyskupo Masalskio laikų, buvo atsiradusių daug daugiau negu Žemaičiuose. O ir šiaip buvo nemaža skirtumų dviejų vyskupijų santvarkoje. Tad visa tai, kas buvo negero, reikėjo skubiai pašalinti ir pataisyti, o skirtingų tradicijų plotus sulieti į vieną darnų organizmą. Reikėjo su tuo darbu skubėti, nes rusų administracija visas tas negeroves panaudodavo savo pravoslavijai ir rusiškumui Lietuvoje stiprinti.

Reikėjo Valančiui įtempti visą savo energiją ir išeikvoti daug darbo, kol jam pavyko tas negeroves pašalinti ir tinkamai naujai prijungtus plotus sutvarkyti.

Varnių seminarijos rektorium jis pastatė jauną ir gabų kunigą Aleksandrą Beresnevičių, bet po kelerių metų jo nustojo. Mat, rusų administracija, patikrinusi seminarijos darbą, nustatė, kad rusų kalbos ir literatūros dėstymas, naujai įvestas į reformuotas seminarijas, Varniuose nesąs tinkamai pastatytas, nes klierikai visai silpnai tekalbą rusiškai. Čia buvo pakaltintas rektorius Beresnevičius, ir jam teko išsikelti į Vil-

niaus vyskupiją. Tiktai 1858 m. vyskupui Valančiui po ilgų pastangų pavyko jį ne tik grąžinti savo vyskupijon, bet ir pravesti savo sufraganu. Bet jo pagalba jam neilgai teko naudotis, kadangi po dvejų metų Beresnevičius buvo paskirtas Petrapilio Dvasinės Akademijos rektorium ir dėl to turėjo išvykti į Rusiją.

Užsibrėžęs sau labai plačias veikimo ribas, vysk. Valančius aiškiai matė, kad savo vieno pajėgomis jis viso darbo nepajėgs atlikti. Tad jam visų pirma rūpėjo susirasti gabių jaunesnių padėjėjų. Jų jis daugiausia ieškojo tarp savo buvusiųjų akademijos ir seminarijos auklėtinių. Ir tokių nemažai susirado. Tai buvo kunigai Juozapas Silvestras Dovydaitis, Jeronimas Račkauskis, Otonas Praniauskis, Justinas Dovydaitis ir tas pats Aleksandras Beresnevičius. Iš jų visų artimiausi vyskupui buvo abudu Dovydaičiai. Jie jam turėjo ir nemažą įtaką. Dėl to kiti kunigai Valančiaus veiklos laikotarpį ligi sukilimo kartais tiesiog vadindavo "regnum Davidicum" — Dovydų (Dovydaičių) valstybe. Tačiau toks vardas nebuvo teisingas, nes jie abudu buvo tik savarankiški vyskupo sumanymų ir idėjų vykdytojai.

Bendradarbių ir padėjėjų ieškodamas, Valančius išeidavo ir iš savo vyskupijos ribų. Vilniuje jo leidinių spausdinimą kurį laiką prižiūrėjo Vilniaus seminarijos rektorius kun. Antanas Kitkevičius-Kikutis, tos pačios seminarijos profesorius ir (1878—1882 m.) rektorius kunigas Juozas Abelevičius ir tas pats, jau anksčiau minėtas, tuo laiku šv. Jono bažnyčios vikaras kun. Vincentas Prijalgauskis.

Iš tolimųjų Varnių negalėdamas tiesiogiai valdyti Kuršo katalikų, jis savo darbo dalį ten

pavedė Žemgalos dekanui, Ilukšto klebonui kunigui Juozui Tamulevičiui, tikrajam kun. Juozo Silvestro Dovydaičio broliui Dionizui Dovydaičiui, kuris savo laiku, mokslus eidamas, buvo įsibajorinęs Tamulevičiaus vardu.

Bet ir šiaip jis stengėsi savo vyskupijon atitraukti kiekvieną gabesnį kunigą, ypač žemaitį, kurių daug buvo Rusijos vyskupijose išsklaidyta. Ilgus metus jis stengėsi grąžinti buvusį Maskvos vikarą, vėliau gi Saratovo dvasinės seminarijos rektorių kun. Juozą Želvavičių-Želvį. Bet tiktai 1865 m. rusų vyriausybė buvo sutikusi jį patvirtinti Žemaičių vyskupijos pralotu. Tačiau, besiruošdamas grįžti, Želvys apsirgo ir 1866 III 26 ten pat Saratove ir mirė.

Savo vyskupijoje prastumdamas priekin visus gabesniuosius, jis čia ypatingą dėmesį kreipė į tuos, kurie parašydavo kokią tikybinę liaudžiai skiriamą lietuvišką knygelę. Tuo būdu buvo anuomet susidaręs įsitikinimas, kad norint pas Valančių avansuoti, būtinai reikia ką nors ir lietuviškai parašyti. Tai kitus, neturinčius nė jokių literatūrinių gabumų, vis dėlto suragindavo rašyti. Ne visi tie raštai praturtino dar negausią mūsų anų laikų literatūrą. Daugelis jų taip ir liko rankraščiais, kartais ir negavusiais vyskupo aprobatos, bet kiti tuo būdu prasistūmė ir į rašytojų eiles.

Užtat senųjų kunigų tarpe ėjo gan griežtas sijojimas. Vyskupas buvo ypač negailestingas įvairiems karjeristams, kurių nemaža buvo likusių dar iš Gintilos laikų ir kurie daugiausia po 1863—1864 m. sukilimo stengėsi atsiremti rusų administracija. Kartais per ištisus metus Valančius su tokiais karjeristais kovojo, vis negalėdamas jų iškelti iš jų užimamų vietų, kadangi ad-

ministracija jį pakaltindavo, esą, jis tą ar kitą kunigą skriaudžiąs už jų palankumą valdžiai. Vis dėlto iš kiekvienos tokios kovos jam pagaliau pavykdavo išeiti laimėtoju, ar nustumiant tokį neklaužadą į kokią nereikšmingą filiją ar altariją, ar iš viso priverčiant savo vyskupiją apleisti. Vienas tokių buvęs Gasparas Chmielevskis, kuris ne tik kad rėmėsi policija, bet, norėdamas savo pusėn ir vyskupą palenkti, dėjosi ir lietuvių literatūros mėgėju, rinkdamas medžiagą savo ruošiamam lietuvių kalbos žodynui. Tačiau ir jis pagaliau buvo priverstas pasitraukti į Liuciną Vitebsko gubernijoje. Dėl to Liucino jis ir savo rankraščiu likusį žodyną buvo pavadinęs Liucine.

Norėdamas sulieti dvi skirtingų tradicijų (Vilniaus ir Žemaičių) vyskupijos dalis, Valančius, tarp kita ko, atitinkamai kilnodavo abiejų dalių kunigus, žemaičius siųsdamas į rytus, o rytiečius į vakarus. Dėl to kartais pradžioje kildavo nesusipratimų ir su parapijiečiais, kada jie negalėjo priprasti prie naujai atkelto kunigo tarmės (kokios bendrinės lietuvių kalbos tuo laiku nebuvo). Bet ilgainiui prie to visi priprasdavo. O ir pats Valančius savo ganytojiniuose atskiroms parapijoms laiškuose stengėsi prisiderinti tai tarmei, kuria kalbėjo vietos žmonės. Pastebėjęs trūkstant aukštaičiams skiriamos tikybinės literatūros, jis, tarp kito, 1852 m. buvo pavedęs Naujadvario filijalistui kunigui Juozui Zenevičiui išversti ne žemaičių, bet aukštaičių tarme ("lietuwiszkai") J. Želvio lenkiškai parašytą katekizmą, kurį paskiau Valančius savo lėšomis ir išleido.

Susirūpinęs ir tuo, kad daugelio, ypač senesniųjų kunigų, bendrasis ir teologinis išsilavini-

mas, gautas dar senose, misijonierių vedamose seminarijose, yra labai neaukštas, jis įsakė visuose dekanatuose įsteigti vadinamąsias dekanalines bibliotekas. Norėdamas padėti nesiorientuojantiems knygų rinkoje kunigams atrinkti tinkamas toms bibliotekoms ir šiaip skaityti knygas, jis per keletą pirmųjų savo vyskupavimo metų buvo pavertęs vyskupijos raštinę kaip ir kokiu knygų platinimo centru, nuolatos siuntinėjusiu visiems klebonams pranešimus apie naujai pasirodančius veikalus ir siūlydamas juos pirkti. Noroms nenoroms, tokius paraginimus gavę, klebonai, kurių kiti anksčiau nė vienos knygos į rankas neimdavo, dabar bijodamiesi vyskupo akyse pasirodyti nemokšomis, tas knygas pirkdavo. Tačiau ilgainiui tą platinimo darbą perėmus Vilniaus knygininko Zavadskio Varniuose įsteigtai filijai, lengviau atsiduso ir vyskupijos raštinė, nusikračiusi jai svetimo darbo, ir kiti klebonai, kurių skaitymo vyskupas toliau jau nebegalėjo kontroliuoti. Tiktai tas vyskupo pravedamas knygų platinimas turėjo ir vieną, mūsų akimis žiūrint, stambų minusą. Mat, tos visos platinamos knygos buvo spausdintos išimtinai lenkų kalba Vilniuje ar Lenkijoje. Ir jo laikais daugelis klebonijų buvo užverstos tais lenkiškais veikalais, o tai ilgam dar palaikydavo tų klebonijų lenkiškumą, kuris ir šiaip iš seno ten vyravo. Tiktai nuo 90-ųjų XIX a. metų pamažu į parapijų klebonijas pradėjo veržtis ir lietuvių kalba.

9.

Visas 25 metų Valančiaus vyskupavimo laiko tarpas, žiūrint jo darbų pobūdžio, gali būti paskirstytas į dvi beveik lygias dalis — prieš-

sukiliminį (1850—1863) ir posukiliminį (1864—1875). Nors ir pirmajame laikotarpy tekdavo jam nuolatos susidurti su įvairiomis jam administracijos statomomis kliūtimis, vis dėlto ne tik grynai bažnytinėje, bet ir visuomeninėje dirvoje Valančius galėjo plačiai savo iniciatyvą pritaikyti ir veikti taip, kaip jam liepė jo, vyskupo ir Lietuvos sūnaus, pareigos. Veikti atvirai, nesislepiant. Tai buvo tikra žodžio prasme kuriamasis Valančiaus veiklos laiko tarpas.

Antrasis etapas — tai atviros ir slaptos su rusų vyriausybe ir jos agentais kovos laikotarpis tuo metu, kada rusų vyriausybė atvirai stojo į Lietuvos rusinimo ir pravoslavinimo kelią. Jei tačiau šioje srityje tai vyriausybei nedaug tepavyko laimėti, tai čia kaip tik nemažai vyskupo Valančiaus taktikos nuopelnų.

Vyriausiuoju savo, kaip vyskupo, uždaviniu savaime laikydamas religinį liaudies auklėjimą ir katalikų tikybos tvirtinimą krašte, Valančius šioje srityje nemaža ir atsiekė, ypač pirmajame savo veiklos perijode. Nors jis nesekė savo pirmatakais, o iš dalies ir kaimyniniais vyskupais, daugiausia tikinčiuosius valdžiusiais tiktai aplinkraščiais, bendraraščiais, įsakais ir pan., betgi tokios rūšies raštų pats buvo paskelbęs keletą kartų daugiau, negu kiti visi drauge. Savo pagrindiniu uždaviniu laikė nuolatinį asmeninį kontaktą su tikinčiaisiais. To jis siekdavo, nuolatos vizituodamas atskiras savo vyskupijos dalis ir tų vizitacijų metu, be sutvirtinimo sakramento teikimo, įeidamas į visas vizituojamų parapijų reikalų smulkmenas, pašalindamas pastebėtas vietoje negeroves ir judindamas vietinę iniciatyvą, ypatingai bažnyčių statymo reikalu. Nei blogi keliai, nei darganos ar pūgos negalėjo

nuo tų vizitacijų jo sulaikyti, nors kartais jos kėlė pavojų jo gyvybei. Pvz., 1855 m. rugpiūčio 14 d. važiuodamas iš Vadaktų į Baisogalą, tiltui įlūžus, jis vos neprigėrė. Pikti liežuviai paskiau pasakojo, kad tiltas įlūžo neišlaikęs lydėjusio vyskupą praloto Bytauto, kuris pasižymėjo tiesiog kolosaline kompleksija.

Pats nuolatos vizituodamas, jis to paties laukė ir iš kitų vyskupų. Pvz., savo užrašuose sužymėjęs taip jam artimo arkivyskupo Holovinskio nekrologą, jis vis dėlto jo dideliu minusu, kaip arkivyskupo, laikė tai, kad šis per visą savo arkivyskupavimo laiką neaplankė nė vienos savo vyskupijos.

Su tomis vizitacijomis buvo susieti ir jo pirmieji to laikotarpio raštai. Jau 1850 m. jis savo lėšomis išspausdino 10,000 egzempliorių parašytos nedidelės, 12 puslapių knygutės "Pamokinimas apey Sakramentą Dirmavones", o 1852 m., "Žinią kajp reikia atlikti spawiednę isz wisa amžiaus", kurios iš viso pasirodė trys leidimai, išspausdinti keliolikos tūkstančių egzempliorių skaičiuje.

Ypatingą dėmesį jis kreipė į naujų bažnyčių statymą ir senųjų remontavimą. Jis kaip ir nujautė, kad greitai ateis tokie laikai, kada vyriausybė stengsis visas jas išnaikinti ar paversti pravoslavų cerkvėmis. Nuolatos tuo reikalu ragindamas parapijiečius ir erzindamas turtingesnių dvarininkų ambicijas išsiskirti iš kitų tos ar kitos bažnyčios pastatymu, jis pasiekė, kad vien jo vyskupavimo laikais buvo pastatytos 25 naujos bažnyčios ir 20 senų medinių buvo iš pagrindų atremontuota. Tačiau po 1863—1864 m. sukilimo rusų administracija čia visiškai surišo jam rankas, nes buvo paskelbtas bendras įsa-

kymas, kad tiek naujoms bažnyčioms statyti, tiek senoms remontuoti būtina gauti kiekvienu atveju gubernatoriaus leidimą. O tų leidimų jis faktiškai ir neduodavo. Vis dėlto kartais ir pavykdavo laimėti. Savo užrašuose jis apsako, kokiu būdu, pvz., buvo gautas leidimas Vainuto bažnyčios statybai užbaigti. Šią bažnyčią savo lėšomis parapijiečiai buvo pradėję statyti dar prieš sukilimą, bet nesuskubo jos baigti. Muravjovo draudimas jas laisvai statyti juos užklupo, kai bažnyčia tebuvo pakilusi iigi stogo. Į paties vyskupo prašymus duoti leidimą darbui baigti gubernatorius vis neigiamai atsakydavo. Tuomet Vainuto parapijiečiai savo iniciatyva sumanē paieškoti kitų kelių tam leidimui gauti. Jie pasiuntē į Kauną vietos faktorį, klebono favoritą Hiršą, kurį žmonēs net altarista vadino. Šis, atvykęs pas vyskupą, tiesiog pareiškē, esą, negalimas daiktas, kad su rusais nesusitartum už pinigus. Gavęs vyskupo leidimą pamēginti ir šiuo keliu eiti, jis per vietinius pirklius žydus pasiekē gubernatoriaus raštinēs valdininkus ir, sumokējęs 100 rublių kyšio, per keletą valandų gavo leidimą, kurio teisētu keliu negalima buvo gauti per keletą metų. Vēliau ir pačiam vyskupui nekartą teko tos priemonēs sēkmingai griebtis ne tik santykiuose su Kauno gubernatoriais, bet net ir su pačiu sukilimo malšintoju Muravjovu.

Nuolatinį ryšį su tikinčiaisiais, be vizitacijų, vyskupas palaikydavo ir daugybe įvairiomis progomis rašytų ganytojinių laiškų. Vien tiktai iš laiko tarpo ligi 1865 m. žinom tokių lietuviškų laiškų apie 30. Vēliau jie išnyko, nes 1864 m. Muravjovas paskelbē draudimą susinešant su vyskupija vartoti lenkų kalbą, o 1865 m. jo įpē-

dinis Kaufmanas tą draudimą pritaikė lietuvių kalbai. Tų laiškų tarpe, be bendrų, visai vyskupijai skiriamų, yra eilė būtoviniu požiūriu labai įdomių, atskiroms parapijoms rašytų. Panašių laiškų kitais laikais, jau Valančiui mirus, iš viso nežinom. Kiti jų mums yra įdomūs ir Valančiaus santykiui su liaudimi, jo kalbai (dažnai jis čia rašo atitinkamos parapijos tarme), stiliui ir kt. apibūdinti.

Be laiškų, rašytų blaivybės reikalais, čia tenka atkreipti dėmesį į tokius, kaip 1854 IV 15 laiškas dėl kalbų "apej wajnas, sumiszimus, nepakajus", 1856 X laiškas Kartenos parapijiečiams, juos barant už paprotį pakaruokliams kirsti galvas, 1856 VIII 21 visiems apie meškininkus, 1857 XII 5 dėl Žemaitijoje paplitusių plėšikavimų ir vagysčių, 1861 V 5 Grušlaukio parapijai, barant ją už tai, kad ji netesėjo duotojo savo pažado aprūpinti vikarą, 1861 III 8 laiškas Brunavos parapijiečiams apie besibastančius jų tarpe įvairius tikybinius šarlatanus, pagaliau 1867 III 8, t. y. jau veikiant anam Kaufmano draudimui susinešti su vyskupijos gyventojais lietuvių kalba, rašytas Balninkų parapijai. Šį laišką, kurį man teko iš rankraščio "Mūsų Senovėje" 1938 m. N. 2 (7) paskelbti, kaip ypač būdingą Valančiui, čia ir pakartojame. Jis visas rašytas paties vyskupo ranka, tuo tarpu kaip daugeliui kitų laiškų jis tenurodydavo bendrą turinį, o jį parašydavo kuris iš jo sekretorių, ir po to Valančius dar jį ištaisydavo. Paprastai laikoma, kad visi tie Valančiaus ganytojiniai laiškai, kurie buvo paskelbti "Šiaulėniškyje Senelyje", buvo parašyti to "Senelio" autoriaus kunigo J. S. Dovydaičio.

Štai tas laiškas:

..."Asz Motiejus Walanczauskis isz Diewa ir Sostą Apasztolu milestas Zemaicziu Wiskupas Giwintojams Balniku parapios paswejkinima ir palajminima siunczių.

Pasakisiu jums tikrą tejsibę: todiel klausikit prideranczej. Atjemis isz Balninku kunegą Baczanski, negalejau atrasti Letuwoj kunega noręnti buti jusu klebonu. Dielko taj? Dielej to, jogiej kunegaj žinoje nedoribę žmoniu tos parapios. Wos Žemaycziusi atradau szios dienos Dziakona Opulski, kurs ir nenoriedamas manęs paklause.

Atwažiawes i Balnikus Dziekonas Opulskis atrada bažniczę aplajstą, todiel apkloje jos stogą, istate naujus langus, pribudawoja naują zokrastiję, padirbina ir paauksije altarius, dawe naujes lubas, iszmalawoja wisą bažniczę, apmurije szwentariu; pastate Kalwarią, iwede atpuskus ir iszmurije warpniczę. Wis taj dirbant brastwinikaj su parapii padieje; bet giwentojej miestele Balniku netikt nepadieje, bet dar naktimis grobste plitas su kalkiejs pabrikaj bažniczes pirktas.

Dar Dziekonas Opulskis pastate klebanije, kletis, ladaunę, kloną ir uždijge sodną. Tus budinkus dirbant niekas nepadieje. Kiek warga datire Dziekonas, kiek rozu iszala wažiniedamas i miszkus kirsti materiola; žina jo berniukaj, kurie paprastaj draug su juo dirba.

Wis taj dirbdamas iszlejda sawa pinigu 1600 r. Kad dar to neuszteka pažiczije daugiaus ne tukstantę, kan tikt pri jussu uždirba, wis taj ideje i pabriką bažniczes. Padaugino szwęntas drapanas bažnicziaj jusų, kajpo taj

arnotus, kapas ir tejp tolaus. Iszmokina daugel wajku skajtiti, dawinieje kningiales be pinigu, iszmokina katekizmas ir pažinima wieros. Bet kajp iszsimokiejot jam už jo proces ir wis kan giara par trilika metu jums padarita?

Szitaj sarmata ir sakiti: paklausi wiena neiszmintinga jauna kunigiale, kurs jums arielka dawe, iszkielet ant klebana sawa netejsingas apkalbas, skundiet man daugiel rozu, be kokia rejkala nurasziet nebutus dajktus, iszwaret gaspadinie ir kitą szejminą, dar sakot jogiej klebanas tus tegal turieti berniukus, kurius jus duoset, žadat iszkirsti dar sodną klebana. Tejp tad klebanas, jusu piemuo, jusu mokitojas ir tiewas bajoru gimes tur buti mažiasnis už jusu biarnus, užu jusu pijokus, už jumis artojus. Jus galet pasamditi koki noret berniuka ar mergaitę; o klebanas to negali. Kami taj regiejot? Kurioj parapijoj girdiejot tejp žmanis darant su klebanu sawa? Žinot, jogiej jumis milu, wienok tejp nedoru wajku sawa milet negalu. Žinau, jog tarp jusu ira ir gieru parapionu, bet užwis negiari ira Balniku gaspadarej. Sztaj Dziakanas nebnor pri jusu buti, meld, kad jam duoczio kur kamendoriaus wieta — tejgi paklausis ji atimsiu ji ir duosiu kitur jam wietą, kami rasiu diel jusu kunega? Jus tujaus sakisit — iszmetiem wieną iszmesma ir kitą. Oj wajkaj tejp daridamis, bijakietes korones Diewa. Žinom, jogiej tie pri smerties netur kunega, kurie swejki budamis jo ne szinawo.

Todiel dabar perpraszikiet Dziekana, rasi susimils ir paliks pri jusu; jej nepaliks, ilgaj buset be kunega.

Brostwinikaj wiraj iszmintingi, dielej jusu

onora nelajkikiet brostwoj pijaku — iszmeskiet jus isz draugisties sawa. Patis budamis protingais, nedalejskiet, kad pikti žmones kriwiditu klebana jusu. Nedalejskiet, kad jo piewas nuganitu, kad i jo jawus lajstu galwijus sawa. — Turekieties wisuometu wienibes su klebanu sawa ir ginkiet ji nu neprietelu. To nu jusu nor jus wiskupas ir piemuo. Pakajus Wieszpati ir tegul bus su jumis. Amen. Motiejus Wiskupas. Kauni 1867 m. Kowa 8 dienoj."

10.

Greta to tiesioginio bažnytinio veikimo, Valančius tuo pačiu laiku varė ir nemažesnės svarbos visuomeninį darbą, nors ir susijusį su bažnytiniu. Ir šioje srityje ligi 1863 m. sukilimo jo veikla administracijos buvo labai mažai varžoma, nors vis dėlto kitose srityse jam teko susidurti ir su administracijos, o kitais atvejais ir su dvarininkų pasipriešinimu, kuriam nugalėti tekdavo pavartoti visus diplomatinius sugebėjimus.

Pats iš liaudies kilęs ir giliai jos sunkią buitį atjautęs, jis, tik vyskupijos sostą apėmęs, ypatingą dėmesį atkreipė į tos liaudies kultūrinį kėlimą, visų pirma į tinkamą parapinių mokyklų sutvarkymą. Daug kur Lietuvoje tos mokyklos veikė ir anksčiau, tiek Žemaičių, tiek ir Vilniaus vyskupijoje. Jau vyskupas Juozapas Arnulpas Giedraitis, o paskiau ir pavyskupis Simanas Giedraitis nekartą atitinkamais bendraraščiais ragino klebonus kurti parapines mokyklas, nes pati rusų vyriausybė visoje vėlesnioje Kauno gubernijoje buvo įsteigusi vos keletą pradžios mokyklų, ir tai vien valstybinių dvarų

baudžiauninkų vaikams skiriamų. Tačiau prie Valančiaus pirmatakų visas parapinių mokyklų kūrimo darbas buvęs paliktas vien klebonų nuožiūrai. Visų tų mokyklų organizavimas ir tvarkymas buvo susijęs su išlaidomis, kurias turėjo padengti patys klebonai iš parapijų pajamų. Be to, buvo nemaža rūpesnių, surandant mokytojus. Todėl daug kur tos mokyklos veikė tik sporadiškai, atsiradus kokiam energingesniam klebonui ar vikarui, o šiems kitur išsikėlus, dažniausiai ir pačios mokyklos apmirdavo.

Valančius į šį darbą žiūrėjo daug rimčiau. Tuo reikalu jis nerašė kokių bendrų aplinkraščių, nors jo archyve buvo išlikęs tiesiog milžiniškas dėl tų mokyklų steigimo ir išlaikymo susirašinėjimas beveik su visais Žemaičių vyskupijos klebonais. Jis nesitenkino vienu mokyklos įsteigimo faktu, bet iš kiekvieno klebono reikalavo kasmetinio, vėliau ir du kartus per metus, smulkaus pranešimo apie mokyklos buitį ir veikimą. Pastebėjęs, jog tuose pranešimuose kartais būdavo sąmoningai kiek išpučiamas mokinių skaičius, jis tuojau pradėjo reikalauti, kad pranešėjai nesitenkintų bendrais skaičiais, bet ir pavardėmis visus mokinius ir mokines surašytų. Tuo būdu jis savo rankose turėjo visai patikimas žinias apie kiekvienos mokyklos padėtį. Jau 1854 m. viename savo raštų Kauno gubernatoriui jis nurodė, kad jo vyskupijoje veikia 197 parapinės mokyklos su 5,910 mokinių (vienoje tik Kauno gubernijoje, be Kuršo). Ilgainiui šis skaičius žymiai padidėjo. Šių mokyklų įtakoje ir suaugusiųjų tarpe pamažu neraštingumas buvo pradėjęs nykti. Tuo būdu ir viso krašto kultūrinis lygis žymiai pakilo. Norėdamas tai patikrinti, Valančius porą metų prieš sukilimą per

tuos pačius klebonas pravedė ir savotišką raštingumo statistiką, iš kurios paaiškėjo, kad jau tuo laiku buvo tokių parapijų, pvz. Rietavo, kur beveik visi suaugę buvę raštingi. Tuo žvilgsniu anais laikais Žemaitija buvo pralenkusi ne tik kitas Lietuvos, Lenkijos, juo labiau beraštės Rusijos sritis, bet ir galėjo drąsiai lygintis ir su daugeliu Vakarų Europos kraštų.

Kadangi toms mokykloms trūko tinkamų mokyklinių vadovėlių, nes jos daugiausia tenkinosi nuolatos pakartojamu po keletą sykių metuose "Mokslu skaytimo raszto lietuwiszko", o ir tikybai dėstyti jos neturėjo vaikams pritaikytų vadovėlių, tai Valančius parapijos mokykloms pats 1852 m. išleido "Istoriją Szwentą Senojo Istatima", kurią savo lėšomis išspausdino 10,000 egzempliorių skaičiuje. Jos pareikalavimas buvęs toks didelis, kad 1855, 1858 ir 1860 metais teko ją vėl pakartoti. Tačiau 1865 II 4 Muravjovo įsakymu ji buvusi uždrausta, nors savaime nieko priešvalstybinio joje negalėjo būti. Valančiaus paragintas, kunigas A. Lukša šią knygutę 1857 m. buvo išvertęs į latvių kalbą ir paties vyskupo lėšomis ji buvusi išspausdinta 4,000 egzempliorių skaičiuje.

Tiek toms pačioms mokykloms, tiek ir suaugusiems buvo skirtas jo parašytas "Žiwatas Jezaus Kristaus Wieszpaties musu", kurio, jo žodžiais, jis buvo 1853 m. išspausdinęs net 45,000 egzempliorių (oficialinėmis cenzūros žiniomis išspausdinta tiktai 14,000). 1859 m. ir šią knygą išversta į latvių kalbą. Bet labiausiai išpopuliarėjo jo 1858 m. išleisti "Žiwataj Szwętuju, tu, kuriu wardajs Žemayczey už wis gieb wadintis". Ši knyga buvo kaimo skaitytojų tiek pamėgta, kad spaudos draudimo laiku ją teko net septy-

nis kartus persispausdinti. Šiame veikale jis patraukdavo savo stiliaus savybėmis ir ypatingai kaimiškai ūkininkišku pačių šventųjų gyvenimo apibūdinimu.

Pagaliau tiems patiems skaitytojams buvo skirta ir jo "Prade ir iszsipletimas kataliku tikeima", išleista 1862 m., ir 1864 m. iš karto dviem leidimais paleista "Dawatku kniga". Buvo jis ir dar šį bei tą tuo laiku parašęs, bet ne viską išspausdino. Pvz., kai kam susirūpinus pagarsėjusios "Bromos atwertos ing wiecznasti" pakartojimu, Valančius neleido jos iš naujo spausdinti dėl įvairių, jau savo laiką atgyvenusių, ten įdėtų "pasakų" ir pats buvo sumanęs paruošti jos visai ištaisytą leidimą. Sako, kad tai jis ir buvo atlikęs, bet neišspausdinęs. To jo darbo ir rankraščio nebeliko.

Rusų cenzūrai Vilniuje prikibus prie senųjų kantičkų, nes cenzūros referento, buvusio katalikų kunigo Antano Petkevičiaus, pareikšta nuomone daugelyje vietų šios kantičkos esančios nukreiptos tiesiog prieš pravoslavų tikėjimą, vyskupas ir jas peredagavo ir 1855 m. išleido "Szwentų Giesmių" vardu, pašalinęs iš jų viską, prie ko cenzūra buvo prikibusi, ir šiaip dar kiek ištaisęs. Tuo vardu jos buvo penkis kartus perspausdintos, bet 1858 m. dar kartą iš pagrindo jis ištaisė, pridėjo kai ką savo ir A. Baranausko "Artoju giesmes szwintas". Tai jis pavadino vėl Kantičkomis ir išleido, po prakalba jau savo vardą padėjęs. Šios, iš senojo Šrubausko "Balso Širdies" išaugusios Kantičkos, ligi spaudos draudimo laikų buvo penkis kartus išspausdintos, o spaudos draudimo laiku buvo beveik kas metai kartojamos.

Mokyklinėje savo politikoje Valančius vien žiūrėjo, kad tokios mokyklos veiktų kiekvienoje parapijoje ir kad jos apimtų kiek galima didesnį vaikų skaičių. Bet savęs nelaikydamas kokiu švietimo vadovu, jis jau nesirūpino tuo, kaip ir ko ten vaikai yra mokomi, jei nebent, kaip jau matėme, parūpindamas vaikams tinkančių tikybos vadovėlių. Tai ir šios mokyklos veikė senu nusistojusiu trafaretu. Nuo pat savo stojimo į parapines mokyklas daugumas vaikų buvo pratinamas pereiti į lenkų dėstomą kalbą, kadangi ji, esą, vaikams atveria kelią į platesnį gyvenimą. Lietuviškai buvo mokomos daugiausia mergaitės, nes jos visos beveik likdavo tame pačiame kaime, ir tie berniukai, kurių tėvai nemanė toliau siųsti į mokslus. Visi kiti buvo mokomi lenkiškai, o kitur ir rusiškai. Buvo ir tokių senų tradicijų klebonų, kurie mėgindavo tik lietuviškai temokančius vaikus ir poterių mokyti jau lenkiškai. Bet kadangi tuo laiku lietuviškose knygose buvo nepakeistas vartojamas tas pats lenkiškas raidynas, tai vaikai, pramokę lenkiškai skaityti, tuo pačiu išmokdavo ir lietuviškas maldaknyges ir kitas knygeles paskaityti. Aritmetika buvo taip pat tose mokyklose dėstoma, tačiau nebuvo parūpinta nė vieno lietuviško aritmetikos vadovėlio.

Didelių sunkumų buvo ir su mokytojais. Jokių specialinių mokytojams paruošti mokyklų dar čia neturėta. Bet be mokytojo nebuvo ir mokyklos. Taigi savo laisvalaikiu mokytojavo patys klebonai, daug kur vikarai, kitur vėl raštingi vargoninkai, gimnazijos mokslą dėl įvairių priežasčių nutraukę gimnazistai, seminarijų klierikai atostogų metu ir panašūs grynai pripuolami "mokytojai". Tačiau tokia padėtis anais

laikais buvo ne tik Žemaičių vyskupijoje, bet ir visoje Lenkijoje, jau nekalbant apie Rusiją, kur nē tokių mokyklų beveik visai dar nebuvo. Bet kaip ten bebūtų, kiek trūkumų būtų turējusi toji parapinių mokyklų sistema, vis dēlto jos šioje vyskupijoje buvo apēmusios beveik visus mokyklinio amžiaus vaikus. Tai žymia dalimi ir nulēmē spaudos draudimo ir kovos už savo spaudą likimą: raštinga liaudis negalējo be savų knygų verstis ir įvairiomis priemonēmis patį draudimą sugriovē.

Šis gražiai išaugęs darbas sukilimo metu iš karto buvo sugriautas atitinkamu Muravjovo įsakymu, kuris likvidavo visas parapines mokyklas, o jų vietoje pradējo kurti jau valdines, grynai rusiškas pradžios mokyklas. Bet ir šioje, kaip ir kitose savo darbo srityse, Valančius pradējo ieškoti priemonių kovai su žalinga, jo nuomone, tų valdinių mokyklų įtaka ir rūpinosi tokia mokymo sistema, kuri nebūtų valdžios kontrolēj.

Dar tuo laiku, kada visos tos parapinēs mokyklos žydējo, į Valančių, kaipo liaudies švietēją, buvo atkreipusi dēmesį ir rusų vyriausybē. Kada ji 60-ųjų metų pradžioje buvo pasiryžusi iš pagrindų reformuoti visą savo labai netobulą mokyklų sistemą, prieš ją įvedant, ji kreipēsi į visą eilę visuomenininkų ir švietējų, prašydama jų patarimų mokyklinio darbo srityje. Kitų tarpe atsiklausta ir Valančiaus nuomonēs. Išdēstydamas tuo reikalu savo pažiūras, Valančius sąmoningai nutylējo savo mokyklas ir tepatardavo vyriausybei aukštesniosiose mokyklose įvesti lenkų kalbos dēstymą.

11.

Kita Valančiaus visuomeninio darbo sritis, kuri jį ypatingai jau ir anais laikais išgarsino, buvo blaivybės akcija.

Savo užrašuose jis pats buvo palikęs šiokių tokių informacijų apie to sąjūdžio pradžią. 1858 m. rudenį vizituodamas savo vyskupijos pietinę dalį, vyskupas aplankė Jurbarko ir Skirsnemunės parapijas. Čia jis rado visus žmones blaivius. Jurbarko klebonas Mikalojus Kervelis pirmasis buvo įvedęs savo parapijoje blaivybės broliją, kuri iš karto turėjo tokį pasisekimą, kad visi be išimties čia metė gerti. Kunigo Kervelio pavyzdžiu pasekė Gaurės klebonas Janutavičius ir Skirsnemunės klebonas Baracevičius. Jų akcijos pasėkomis susižavėjęs, vyskupas, iš čia nuvykęs į Eržvilką ir Tauragę, jau pats paragino žmones pasekti savo kaimynų pavyzdžiu ir mesti gėrus, o grįžęs į Varnius, sumanė tą akciją išplėsti ir į visą vyskupiją.

Tuojau pats paruošė knygutę "Apej brostwą blajwistes arba nusiturieima", kurios savo lėšomis išspausdino net 40,000 egzempliorių, Kad tokiu tiražu nenugąsdinus valdžios, oficialiai teparodyta 10,000 egzempliorių. Kada ši knygutė buvo visoje vyskupijoje išplatinta ir pažadino visuotinį blaivybės brolijų visose parapijose įkūrimą, tai vietinė administracija susigriebė ir knygutę uždraudė pardavinėti. Tą draudimą Valančius tuoj aplenkė, sekančius du jos leidimus išspausdinęs jau ne Vilniuje, bet Klaipėdoje.

Pats vyskupas savo užrašuose konstatuoja, kad jau 1858 m. pabaigoje, taigi nuo blaivybės akcijos pradžios vos keliems mėnesiams praėjus,

"nieks Žemaičiuose negērē". Nurodymas čia vien žemaičių, o ne visos vyskupijos, kuri apēmē ir žymią aukštaičių dalį, patvirtina faktą, kad Žemaičių vyskupijos srityse, anksčiau priklausiusiose Vilniaus vyskupijai, šis sąjūdis nebuvo visuotinis ir ten įgyvendinti blaivybei reikējo daugiau darbo. Vis dēlto šioji blaivybēs akcija greitai išējo iš Žemaičių vyskupijos ribų. Nors ir ne taip plačiai, jos pavyzdžiu mēgino sekti abidvi kaimyninēs — Seinų ir Vilniaus — vyskupijos. O ir pačioje Rusijoje vyskupo Valančiaus akcija kai kuriose vietose sukēlē didelį susidomējimą ir bandymus ką nors panašaus organizuoti. Tik nei tose vyskupijose, nei Rusijoje neturēta savų Valančių. Tai ir iš tų bandymų nieko rimto neišējo.

Ir pačioje Žemaičių vyskupijoje tekdavo nemaža kliūčių nugalēti, kad šią akciją sēkmingai pravedus. Visų pirma tekdavo nugalēti "girtuoklius". Jiems ir buvusios visur įsteigtos bažnytinēs blaivybēs brolijos, į kurias stengtasi įtraukti visus suaugusius vyrus. Pasinaudojus beveik visuotiniu liaudies raštingumu, greta grynai bažnytinēs akcijos griebtasi ir atitinkamos literatūros gaminimo bei skleidimo. Aplink vyskupą buvo susidaręs savotiškas blaivybēs platinimo štabas, kurio svarbiausiuoju darbininku buvo kunigas Juozapas Silvestras Dovydaitis, 1858-1860 m. buvęs vyskupo sekretorium, o 1860-1864 m. seminarijos rektorium. Jis nuolatos sakydavo blaivybēs pamokslus, vyskupo pavedamas rašydavo vadinamąsias "blaivybēs gromatas", o savo trijų dalių "Šiaulēniškyje Senelyje" (ketvirtoji dalis — "Gyvenimas Stepo Raudnosio" — tebuvo išleista praējus keliolikai metų nuo Dovydaičio mirties) populiaria forma propagavo tą pa-

čią blaivybę. Greta jo į tą literatūrinę kovą prieš girtuokliavimą buvo įsitraukęs ir L. Ivinskis sava kalendoriais, kun. Kalikstas Kasakauskis, 1859 m. išleidęs knygutę apie "Girtybę ir blajwistę" ir 1861 m. "Pasaką apej pasznekesi tarp welnia yr szinkoriu", kun. Domininkas Budrikas, 1859 m. davęs "Namų Kryžiaus" vertimą, A. Baranauskas savo "Suwejgos girtuokliu" vertimu. O Pr. Girdvainio dešimt metų prieš blaivybės įvedimą parašytos "Adinas Girtuokliu" ("Pradiekiem apsakity dziawksmus yra linksmibes Pijoku Dienas gywenyma yra girtybes") virto kai tik tuo laiku nuorašuose platinamomis ir pamėgtomis "Girtuoklių gadzinkomis", kurias vėliau jau daug kas savinosi.

Vienu gyvu ar spausdintu žodžiu nebuvo galima girtuoklybės panaikinti, nes, be kitų priežasčių, ją palaikydavo ir tai, kad daugumui to laiko baudžiauninkų karčiama likdavo vienintelė vieta, kur bent trumpam laikui galima buvo pamiršti savo sunkią padėtį. Priemonių pakeisti karčiamas kokiomis kultūrinėmis pramogomis tuo laiku dar nežinota, o baudžiavos sąlygomis tokios pramogos buvo ir neįmanomos. Tad daugelis vyrų, nežiūrint iškilmingos priesaikos negerti, vis pasiduodavo senajai pagundai. Tokiais atvejais tų brolijų vadovai, vietos kunigai, nusižengusius paprastai bausdavo tam tyčia sugalvotomis bažnytinėmis bausmėmis, pvz., pagautą girtaujant versdavo keliaklupsta su pakabintu po kaklu tuščiu degtinės buteliu eiti aplink bažnyčią ar klūpoti bažnyčioje visos maldininkų minios priekyje su stikliuku dantyse, ir panašiai. Kitur uolūs jaunieji kamendoriai tokiam užkietėjusiam girtuokliui nepasigailėdavo ir bizūnų, o kiti seniūnai ir šaltojon juos pasodinda-

vo. Ieškojusi tokių įvykių vietinė policija tuojau iškeldavo "nusikaltusiems" kunigams bylas, kurios visos buvo sprendžiamos vien administraciniu keliu, ir čia nuolatos pačiam vyskupui tekdavo įsimaišyti, užstojant atsakomybėn traukiamus kunigus. Tiek vadinamajam "Valančiaus archyve", tiek ir Kauno gubernatoriaus raštinėje išaugo ištisi kalnai šių būtoviniu atžvilgiu įdomiausių kovos dėl blaivybės bylų.

Šioje akcijoje pats vyskupas buvo tik savotiškas vadas, nustatąs bendras gaires ir laikas nuo laiko viešai prabyląs į visus tikinčiuosius vadinamosiomis "blaivybės gromatomis". Tokių "gromatų", pradedant pirmąja, paskelbta 1858 XII 24, ligi paskutiniosios 1862 VI 12, žinom devynias. Bet jų buvo ir visa eilė atskiroms parapijoms rašytų, kur vyskupas, liesdamas ir visai kitus klausimus, nepamiršdavo atkreipti dėmesį ir į tai, kad ten dar ir girtuokliai neišnyko. Tos "gromatos", kurios buvo išspausdintos Dovydaičio "Šiaulėniškyje Senelyje", paprastai yra priskiriamos tam pačiam Dovydaičiui, nors, kaip matyti iš išlikusių juodraščių, vyskupas visada nurodydavo bendrąjį "gromatos" turinį ir iškoreguodavo jau parašytą tekstą.

Kova su pačiais girtuokliais buvo dar, palyginti, lengvas visos akcijos etapas. Daug sunkiau buvo kovoti su tais, kurie iš liaudies girtuokliavimo gaudavo didelį pelną. Tuo laiku Lietuvoje iš seno dar gyvavo vadinamoji propinacijos teisė, t. y., kiekvieno žemės savininko teisė laikyti degtinės bravorą ir savo degtinę pardavinėti tiek savo žemėje pastatytoje karčiamoje, tiek ir nuosavoj karčiamoje artimiausiame miestelyje. Tų dvarų, taigi bravorų ir karčiamų, buvo daugybė. Savo tarpe konkuruoda-

mi, jie daug kur turėjo tenkintis vien tik savo baudžiauninkais išgerti degtinei. Neretai dvaras tiesiogiai nustatydavo kiekvienai savo baudžiauninkų šeimai metinę degtinės normą, kurią ši turėjo išpirkti. Daugelis dvarų vien tik iš degtinės teturėdavo pelno. Dabar visoje vakarinėje Lietuvos dalyje liaudžiai nustojus gerti, dvarininkai neteko ir svarbiausiojo pajamų šaltinio. Daugelis jų savaime stojo kovon prieš blaivybę ir prieš jos platintoją ir organizatorių. Kaip pasakoja savo užrašuose pats Valančius, kai kurie ūkiškai pažangesni dvarininkai, atrėmę ūkį ne bravorais, bet šiaip naujesne žemės ūkio sistema, kaip Rietavo Oginskis, Tauragės Vasilčikovas, Beržėnų Čapskis ir kai kurie kiti, palaikė vyskupo akciją ir patys uždraudė savo dvaruose pardavinėti degtinę. Bet daugumas stojo prieš blaivybę. Jiems labiausiai rūpėjo, kad žmonės neatprastų nuo degtinės. Negalėdami priversti, kad pirktų, jie pradėjo nemokamai ją žmonėms dalinti. Kiti prie vieškelių paritino degtinės statines ir kiekvienam pravažiuojančiam siūlė nemokamai išgerti. Buvo ir tokių, kurie visą savo bravoruose išvarytą degtinę išdalindavo nemokamai savo baudžiauninkams. Gelgaudiškio generolienė Kaisarovienė kiekvienai trobai išdalindavo po gorčių degtinės. Panašiai elgėsi Žagarės Nariškinas, Leonardopolio Volmeris, Skaudvilės Bučinskis, buvęs Raseinių bajorų maršalka I. Bušinskis, Telšių apskrities maršalka Pilsudskis, kuris viešai nusiskųsdavo, kad kunigai savo blaivybės akcija jį pražudę.

Visas karčiamas tuo laiku nuomodavo karčiamninkai žydai, kurie papirkinėjimais stengėsi paveikti vietos policiją ir apskritai administraciją, kad ši kaip nors sutrukdytų blaivybės

platinimąsi, nes ši jiems atėmusi visus pragyvenimo šaltinius. Ir pati administracija buvo ta akcija susirūpinusi, nes dėl jos visoje Kauno gubernijoje dešimteriopai sumažėjo valstybės pajamos iš degtinės akčyžės ir patentų, ir policija, Valančiaus teigimu, buvo susirūpinusi, kad blaivybė beveik visiškai išnaikino daugelį nusikaltimų. Todėl ir policijai neliko krašte darbo. Pradėta kelti bylos, kada tik buvo galima ką apkaltinti prievarta prieš girtuoklius. Tose bylose ir teko vyskupui parodyti visus savo diplomatinius gabumus, stengiantis pateisinti kai kada perdaug uolius savo idėjų vykdytojus.

Ligi pat sukilimo nei dvarininkams, nei administracijai, nei karčiamninkams nepavyko sužlugdyti blaivybės, nes viešai prieš ją stoti jie negalėjo. Mat, šios akcijos pradžioje, carui Aleksandrui II kelionėje į Vakarų Europą trumpai sustojus Kaune ir pasimačius su vyskupu, paskutinysis buvo iš jo išgavęs kaip ir pritarimą blaivybės žygiui. Tačiau sukilimui vos prasidėjus, visi blaivybės priešai pasiskubino primesti blaivybės brolijoms politinius tikslus ir pakaltinti, esą, kaip tik šių brolijų nariai valstiečiai gausiai dalyvavo atskiruose valstiečių sukilėlių būriuose. Tų kaltinimų užteko, kad sukilimo malšinti atsiųstas Muravjovas likviduotų visą akciją, uždraudęs visas bažnytines brolijas, o pirmoj galvoje — blaivybės sąjūdį.

Nustoję tų suvaržymų, kuriuos jiems uždėdavo dalyvavimas blaivybės brolijose, pamažu atsigavo senieji girtuokliai. Degtinė vėl rado kelią į liaudį. Savo testamentinėje "gromatoje" pats vyskupas Valančius guodėsi, kad jis vis dėlto tikėjosi, esą, seniems girtuokliams išmirus, o jauniesiems nepramokus gerti, girtuokliavimas

savaime išnyksiąs. Bet jis nusivylęs — girtuokliavimas vėl atgijo. Atgijo, bet jau ne taip plačiai, kaip prieš blaivybės sąjūdį — valstybės pajamos iš degtinės dar ilgai negalėjo pasiekti senojo lygio. Tik po trisdešimties metų, įvedus valstybinį degtinės monopolį ir panaikinus propinaciją, valstybė galėjo atsidusti — visos pajamos iš degtinės jau plaukė į iždą, o jos vartojimas keleriopai padidėjo.

Tuojau po sukilimo pakitėjo ir dvaro ir valstiečių santykiai, kurie irgi turėjo įtakos degtinės platinimo režimui. Žymi senųjų dvarininkų dalis už dalyvavimą sukilime buvo nubausta ištrėmimu, ar emigravo, o jų dvarai pateko į rusų kolonistų rankas, kurie jau neturėjo jokios įtakos vietos žmonėms. Kita vertus, 1861 m. paskelbtas ir nuo 1864 m. galutinai įgyvendintas baudžiavos panaikinimas nušlavė kartu ir dvarininkų galią valstiečiams — dabar jau nieks negalėjo jų versti, kad pirktų dvaro degtinę.

12.

Ši blaivybės akcija žymiai paveikė ir vyskupo santykius su bajoriška Lietuvos visuomene. Nuo pat pradžios ji vis negalėjo susitaikyti su faktu, kad "mužiko" vaikas užėmė Žemaičių vyskupijos sostą, kurį šimtmečiais laikė diduomenės atstovai ir kuris Lietuvos Lenkijos respublikos laikais šio sosto valdytojams suteikdavo vieną garbingiausiųjų vietų bendrame respublikos senate. Nūn tą "mužiką" teko karietose po kraštą vežioti, iškilmėse ir įvairiuose pokyliuose pirmoje vietoje sodinti. Be blaivybės reikalų vyskupui nuolatos tekdavo įsimaišyti ir dėl santykių su baudžiauninkais.

Kaip tik pirmajame Valančiaus veiklos laikotarpyje ėjo paruošiamieji darbai panaikinti baudžiavai. Vyskupas savo ganytojiniais laiškais pranešinėjo apie atskirus tos būsimos reformos etapus. Darė jis tai ir savo iniciatyva, ir vietos administracijos pavedamas. Bet tuose laiškuose jis labiausiai stengėsi nuraminti reformos nekantriai laukiančią liaudį, kuri daug kur ir bruzdėjo dėl reformos vilkinimo.

Tuo pačiu laiku prie reformos ruošėsi ir kiti dvarininkai. Vieni jų skubėjo patys savo baudžiauninkus atleisti į laisvę be žemės, kad vėliau, reformą pravedus, nebūtų kam tos žemės ir skirti. O daugelis paskutiniuosius savo pilnos galios metus stengėsi išnaudoti ir visaip baudžiauninkus skriausdavo. Šie kartais mėgindavo ir Petrapilyje teisybės ieškoti, bet niekas ten jų neužtardavo. Tokiais atvejais jie bandydavo kreiptis į savo vyskupą. Valančiaus archyve išliko nemaža tokios rūšies skundų, kartais aprašančių tiesiog šiurpius įvykius. Tačiau tokius skundus gavus, vyskupo padėtis buvo labai kebli. Jam priklausė tiktai su tikėjimu tuo ar kitu būdu susieti dalykai. Aukštesnioji administracija jam atvirai nekartą nurodydavo, kad ne į savo veikimo sritį jis neprivalo kištis. Tačiau kitos skriaudos buvo tokios žiaurios, kad jis jokiu būdu negalėjo skundų nutylėti, juo labiau, kad ir pats buvo iš to paties kaimo išėjęs. Todėl jis, tokius skundus gavęs, stengėsi tas bylas kokiu nors būdu surišti su tikėjimo ir bažnyčios reikalais. Jis tuojau per vietinius klebonus mėgino surinkti visas smulkmenas ir radęs, kad ten buvo pažeidžiama dora ar bažnytinė santvarka (pvz. verčiant dirbti sekmadieniais ar šventadieniais), jis jau visa savo vyskupo galia kreipda-

vosi tiesiog į nusikaltusius, reikalaudamas atitaisyti, ką dar buvo galima. Neatitaisomų skriaudų atveju jis reikalavo bent nekartoti panašių dalykų, gresiant bažnytinėms bausmėms.

Kai kuriais atvejais jis būtų šį bei tą galėjęs laimėti ir per administraciją, būtent — kada šios skriaudos buvo grynai kriminalinio pobūdžio. Tačiau jis tokio kelio vengė tiek dėl to, kad ir pati toji rusų administracija buvo ne tik negeresnė, bet ir daug žiauresnė, tiek dėl to, kad skriaudikai vis dėlto buvo jo vyskupijos nariai, o administraciją daugiausia sudarė svetimos tikybos ir tautybės žmonės. Pagaliau ligi baudžiavos panaikinimo jis nenorėjo savo santykių su dvarininkų visuomene drumsti ir grynai bažnytiniais sumetimais. Mat, tuo laiku bažnyčias ir parapijų personalą daugiausia išlaikydavo dvarininkai. Atviri su tais dvarais konfliktai galėjo pakirsti materialinę kitų bažnyčių padėtį. Todėl jei nebuvo nusikaltimų ar nusižengimų, vyskupas pats stengėsi tuos dvarus labiau surišti su bažnyčia. Jis neretai erzindavo kitų bajorų ambiciją, kiekvieną jų, nors ir mažiausią, patarnavimą keldamas viešumon, iššaukdamas jų konkurenciją bažnyčių statybos reikalu ir panašiai.

Baudžiavą panaikinus šiuo atžvilgiu padėtis griežtai pasikeitė. Dvarai nusmuko, o didžiausią parapijiečių dalį sudarė jau laisvi valstiečiai, kuriais ir teko labiausiai remtis. Čia jau vyskupui teko kartais labai griežtai ir savo klebonus pabarti, kada šie, priešreforminėmis nuotaikomis gyvendami ir patys dažnai iš to paties bajorų luomo išėję, įvairiuose konfliktuose tarp dvaro ir buvusiųjų baudžiauninkų senu įpratimu palaikydavo dvarininko pusę. Valančiaus archyve

buvo išlikusi viena iš tokių įdomių bylų. Dėl bendrų ganyklų ar dėl miško įvykus susidūrimui tarp vieno Šilalės parapijos dvaro ir valstiečių, klebonas palaikė dvarininko pusę ir smarkiai išbarė valstiečius. Šie pasiskundė vyskupui, kuris pasiuntė klebonui neoficialų laišką maždaug tokio turinio: "Suprask kieno dabar duoną valgai. Jei dar prieš keletą metų ir tave ir bažnyčią išlaikydavo dvaras, tai dabar iš dvaro vis viena nieko negausi, o suerzinęs valstiečius, pats nusibaigsi ir bažnyčios neišlaikysi. Šių ūkininkų reikalavimai teisingi, tai juos ir palaikyk, o su dvarininku nesibroliauk".

Tokių konfliktų buvo ir daugiau. Dabar vyskupas visur jau laikėsi panašaus nusistatymo.

Jei jau ir prieš sukilimą dėl blaivybės akcijos ir įsimaišymo į baudžiauninkams daromas skriaudas santykiai tarp vyskupo ir bajorijos buvo smarkiai pairę, tai Valančiui neigiamai nusistačius dėl sukilimo, tie santykiai tiek jau pablogėjo, kad kartais kitur sukilėliai ar jiems prijaučią grasindavo vyskupo gyvybei ir laisvei.

13.

Valančiaus padėtis kaip ganytojo, savo dvasinėje valdžioje turėjusio socialiniu ir tautiniu atžvilgiu mišrią tikinčiųjų masę ir stebimo administracijos, aplenkėjusių dvarininkų bei miestelėnų, šiame pirmame vyskupo perijode neleido jam plačiau pasireikšti grynai lietuviškoj veikloje.

Tapus vyskupu ir susidūrus su gyvenimo tikrove, greitai kitaip pakrypo dar Petrapilyje užmegsti santykiai su S. Daukantu ir bendros jų svajonės apie lietuviškos akademijos ir panašių

darbų steigimą. Jis pastebėjo, kad esamomis sąlygomis visos tos svajonės yra beveik neįgyvendinamos, o be to, jos būtų galėjusios sukelti priešingą administracijos ir lenkuojančios visuomenės nusistatymą. Tačiau šioje srityje nors savo nuožiūra jis jau ir nieko nekūrė, susidūręs su svetima iniciatyva, vis kiek įmanydamas stengėsi padėti.

Jau teko minėti, kad vyskupas visur pirmyn prastumdavo tuos kunigus, kurie bent ką lietuviškai buvo parašę ar išspausdinę. Daugelį tai paragino griebtis plunksnos, o kiti, ir neturėdami jokių ypatingų literatūrinių ambicijų, sekė paties vyskupo pavyzdžiu, kuris, nežiūrint sunkių ir painių pareigų, vis dėlto plunksnos niekados iš rankų neišleisdavo. Ir kaip tik jo laikais iškilo didelis būrys naujų darbininkų lietuvių raštuose. Kiti jų dirbo ne vien tikybinės, bet ir pasaulietinės lietuvių literatūros bare. Gana čia priminti pavardes J. Čiuldos, J. Zenevičiaus, R. Jasikevičiaus, K. Skrodzkio, T. Lichodziejausko, J. Kurmavičiaus, E. Balevičiaus, A. Jasevičiaus, Antano, Tado ir Vincento Juzumų, O. Praniauskio, V. Šurevičiaus, P. Gomalevskio, A. Kašarauskio, P. Vereikos, J. S. Dovydaičio, J. Račkauskio, M. Miežinio, A. Baranausko, K. Kairio, P. Viksvos ir kitų. Ne vieno jų raštus pats vyskupas net ir savo lėšomis išspausdino.

Norėdamas sudaryti ir išeinančiam į pensiją Simanui Daukantui palankesnes sąlygas dirbti, ypač Lietuvos istorijos srityje, jis jį nuo 1851 m. pradžios parsikvietė pas save į Varnius ir, čia duodamas jam išlaikymą, butą ir mokėdamas jam nedidelę algą (po 22 rublius per mėnesį), jį pastatė kaip ir savo literatūriniu sekretoriumi. Tačiau po ketverių metų jie išsiskyrė. Apie tą

išsiskyrimą vėliau buvo nemaža prirašyta, ir daugiausia čia buvo kaltinamas pats vyskupas Valančius. Tačiau atsiradusios vėliau korespondencijos šviesoje tie jų "konfliktai", kurie privedė prie išsiskyrimo, šiandien jau visai kitaip atrodo.

Du vieniši asmens, skirtingos visuomeninės padėties, būdų, darbo ir polinkių ir šiaip jau, palyginti, ilgai po vienu stogu sutilpo, galutinai nesusipykę. Visai vyskupijai atstovaudamas, Valančius ir iš savo artimiausios aplinkos reikalavo atitinkamos pagarbos, ne sau, kaip Valančiui, bet kaip vyskupui, o per jį ir tai Bažnyčiai, kuriai jis atstovavo. Gi Daukantui jis vis buvo tas pats jaunas Petrapilio akademijos profesorius entuziastas, svajojąs apie savo lietuvišką darbą ateity. Jis negalėjęs prisiversti nė atitinkamai Valančių tituluoti, ir jau vien šiuo pagrindu nuolatos iškildavo nesusipratimų. Daukantas buvo svajotojas, romantikas. Tokia romantiška, daug kur grynai fantastiška buvo ir jo parašytoji Lietuvos istorija. Valančius, paskaitęs jo istorijos rankraščio dalį, kurioje jis lietuviais paversdavo beveik visas senovės Europos ir Mažosios Azijos tautas, negalėjo susivaldyti nesušukęs: "Ar tu girtas buvai, kada tai rašei!" Čia vėl buvo didžiausias Daukanto ambicijos įžeidimas. Valančius, mokėdamas jam algą ir duodamas pilną išlaikymą, galvojo, kad Daukantas privaląs jam ir konkrečiu darbu atsilyginti — ar tai skaitydamas knygas ir laikraščius apakusiam kunigui, ar mokydamas Valančių vokiečių kalbos, važinėdamas tirti įvairių skundų nurodomus faktus, taisydamas siunčiamus vyskupui įvairių kunigų rankraščius ir t.t. O Daukan-

tas žiūrėjo į Varnius, kaip į prietelišką užuovėją, kurioje jis, jokių materialinių rūpesnių neturėdamas, galės ramiai tęsti savo istorines ir kitas studijas, tęsti tarnybą savajai tautai. Abudu būdami beveik vienų metų, jie turėjo nuolatos susidurti, susipykti. Jau 1852 m. po vieno tokio susidūrimo ambicingas Daukantas užsidėjo kepurę ir išvyko iš Varnių. Tačiau Valančiaus įprašytas, jis grįžo. 1855 m. Daukantas vėl išėjo. Nors vėliau dar keletą kartų buvo Varnius aplankęs, bet vis juos palikdavo. Pagaliau abudu taip susipyko, kad jau daugiau nebesimatė. Buvo tai visai natūralus išsiskyrimas dviejų, vienose sienose nesutelpančių stambių asmenybių. Neabejoju, jei Daukanto vietoje būtų buvęs Valančius, o Valančiaus — Daukantas, rezultatas būtų toks pat buvęs.

Kaip jau matėme, kurdamas dekanalines bibliotekas ir platindamas ir šiaip kunigų tarpe įvairias tikybines knygas, Valančius buvo pavertęs kuriam laikui konsistorijos raštinę kaip ir kokiu knygų platinimo centru. Greta tų knygų, tai pačiai raštinei tekdavo platinti ir paties Valančiaus parašytas, kartais ir kitų kunigų jai tam tikslui pavestas knygas. Tačiau jis matė, kad visa tai tik apsunkina raštinę ir neįeina į tiesioginę jos sritį. Kildavo nepasitenkinimo ir tarp pačių raštinės tarnautojų, kurie buvo užverčiami begaliniu susirašinėjimu tais klausimais. Tuomet vyskupas sumanė įsteigti raštams platinti Varniuose knygyną. Tam reikalui jis nužiūrėjo Vilniaus spaustuvininką Zavadzkį. Jam ir pasiūlė Varniuose įsteigti savo knygyno filiją, nors pats su Zavadzkiu turėjo nemaža kivirčų, kada tas spausdindamas vyskupo parašytas

ar jo rekomenduotas kitų kunigų knygas, už darbą imdavo kartais keletą kartų brangiau, negu Vilniaus žydų spaustuvės, kurioms Valančius ir buvo perdavęs spausdinti keletą savo knygų. Zavadzkis filiją Varniuose įsteigė 1853 m. liepos mėn. Tik čia į centrą, kurio aplinkoje visi tik lietuviškai kalbėjo, jis atgabeno vien lenkiškus veikalus ir net neatvežė paties Valančiaus Vilniuje spausdintų knygų. Į tai tuojau vyskupo dėmesį atkreipė Laurynas Ivinskis. Tuomet, ganytojo paragintas, kunigas Jeronimas Račkauskis parašė 1853 X 6 Zavadzkiui griežtą laišką, pabrėždamas, kad šis savo netinkama lenkiška politika tik pats paraližiuoja visų (suprask — vyskupo) pastangas jam padėti čia tą kultūrinę įstaigą sutvirtinti. Noromis nenoromis Zavadzkiui teko nusileisti, papildyti savo knygų atsargas lietuviškais veikalais ir jau jais daugiausia prekiauti ne tik pačiuose Varniuose, bet ir vežiojant raštus į visus didesnius atlaidus, ypač daug jų parduodant per garsiuosius Šiluvos atlaidus. Tuo būdu pirmą kartą buvo organizuotas rimtas lietuviškų knygų platinimo centras, kurį tačiau sulikvidavo bendrosios posukiliminės represijos.

Laurynas Ivinskis buvo nuolatinis svečias Varniuose. Jis čia su vyskupu aptardavo savo leidžiamo Kalendoriaus turinį. Paskiau, sumanęs leisti laikraštį "Aitvarą", buvo Valančiaus palaikytas, bet leidimo jam spausdinti negauta. Kada ir Mikalojus Akelaitis sumanė leisti "Pakeleiwingą", tai vyskupas buvo norėjęs jį paversti kaip ir blaivybės brolijų organu, specialiai blaivybei platinti. Jis buvo sutikęs ne tik tą laikraštį cenzūruoti, bet ir imti pilną už jį

atsakomybę, likti kaip ir oficialiuoju redaktorium. Nežiūrint paties Valančiaus tuo reikalu rašytų prašymų administracijai, leidimas nebuvo duotas.

14.

Vyskupavimo pradžioje Valančiaus santykiai su rusų administracija buvo visai korektiški. Administracija vis dar į jį žiūrėjo, kaip į savo, rusų valdžiai ištikimą žmogų, kuris valdys vyskupiją, administracijos nurodomas ir jai pageidaujama linkme. Tačiau valdžia greitai turėjo tuo "savo" vyskupu nusivilti. Jau viena jo organizuota blaivybės akcija išsiplėtė visai nepageidaujama vyriausybei kryptimi. Rusų vyriausybei tuo pačiu laiku vis labiau besiveržiant į Lietuvą su savo pravoslaviškojo rusiškumo propaganda, tie santykiai tuojau pradėjo irti, nes čia Valančius jau jokių nuolaidų nedarė. Tiesa, atvirai prieš tą propagandą jis stoti negalėjo, bet visokiais būdais ir priemonėmis, panaudodamas kartais ir savo senąsias pažintis, įgytas vyriausybės sferose dar Petrapilio laikais, jis stengėsi paraližiuoti kiekvieną naują žalingą vyriausybės potvarkį. Nušviesti jo taktikai, kurios jis laikėsi savo santykiuose su vyriausybe, labai charakteringa buvo ir jo laikysena pamokslų cenzūravimo klausimu.

Dar 1852 m. vidaus reikalų ministeriui reikalaujant, Petrapilio Katalikų Dvasinė Kolegija buvo paskelbusi potvarkį, kad visi Žemaičių, taip pat ir kitų vyskupijų kunigai, prieš sakydami pamokslus, savo rankraščiams viešai skaityti turi kiekvienu atveju gauti vyskupo aprobatą. Be aprobatos galima skaityti tik iš spaus-

dintų pamokslų rinkinių, kuriems vartoti bus gautas administracijos sutikimas. Valančius, gavęs šį potvarkį, visai į jį dėmesio nekreipė ir net nepranešė kunigams, kad toksai potvarkis buvo paskelbtas. Pamokslai buvo sakomi sena tvarka be jokios cenzūros. Bet sukilimui įsisiūbavus, kada daugelyje bažnyčių buvo pasakyti grynai politinio turinio, prieš valdžią nukreipti pamokslai, administracija šį 1852 m. potvarkį prisiminė ir, kai kuriems kunigams visai uždraudusi pamokslus sakyti, pareikalavo iš vyskupo, kad jis nurodytų tuos spausdintus lietuviškus pamokslų rinkinius, kuriais leidžiama bažnyčiose naudotis.

Gerai nusimanydamas, kad šio reikalavimo vykdymas faktiškai suvaržys kunigų laisvę pamoksluose, Valančius savo atsakyme nutylėjo didžiulį, apie 700 puslapių, trijų dalių domininkono Rapolo Jasikevičiaus 1855, 1857 ir 1859 m. išleistą pamokslų rinkinį, kurio galėjo užtekti ištisiems metams. Jis tenurodė 1855 m. išspausdintus kun. Otono Praniauskio "Iszguldimus Ewangeliu szwentu ant wisu Nedeldieniu". Bet pats atskirai apie tą rekomenduojamą rinkinį nė kunigams nieko nepranešė ir nekontroliavo, ar jis tikrai bažnyčiose yra vartojamas. Pati administracija greitai susigriebė, kad šio 302 puslapių rinkinėlio per maža visų metų pamokslams. Be to, sukilimą numalšinus, buvo dar paskelbtas lietuvių spaudos draudimas, kartu su draudimu vartoti bet kokias lietuviškas knygas, senaisiais rašmenimis spausdintas. Tuo tarpu Praniauskio rinkinys buvo spausdintas lotynų raidėmis. Administracijai ir susidarė kebli padėtis, kai ji, pati drausdama lotynų raides, tuo pačiu laiku reikalavo iš kunigų, kad jie nuolatos var-

totų tomis draustinomis raidėmis spausdintą knygą. Taigi ji pati ėmėsi iniciatyvos parūpinti tokiam lietuviškų pamokslų rinkiniui, kuris tų trūkumų neturėtų.

Jau 1865 m. pradžioje Kauno gubernatorius pranešė vyskupui, kad Vilniaus generalgubernatorius aprobavo bažnyčioms lenkišką kunigų Bialobrzeskio ir Filipeckio pamokslų rinkinį ir pavedė vyskupui parūpinti tų pamokslų lietuvišką vertimą. Nors tie rinkiniai buvo iš seno ir bažnytinės valdžios aprobuoti, bet numatydamas, kad jų paskelbimas lietuviškame tekste galutinai suvaržys kunigų teisę sakyti pamokslus, ir kad tuos rinkinius dėl lietuvių spaudos draudimo tegalima bus atmušti vien rusiškomis raidėmis, Valančius ir šį įsakymą pradžioje ignoravo, nesiimdamas jokių žygių tam vertimui paruošti. Administracijai nuolatos gaunant naujus policijos pranešimus, kad įvairiose parapijose tebesakomi turinio žvilgsniu "neleistini" pamokslai, vyskupui buvo pasiųstas pakartotinas, griežta forma surašytas reikalavimas kuo skubiausiai šį vertimą paruošti, o patiems vertėjams paskirti terminą darbui atlikti ir vertimui pristatyti.

Matydamas, kad delsimu jau nieko negalės laimėti, Valančius kaip ir nusileido. 1865 IX 30 jis sudarė vertėjų kolegiją net iš devynių kunigų, kurių tarpe ir padalijo keturis Bialobrzeskio ir du Filipeckio pamokslų rinkinius. Jisai jiems pavedė darbą baigti ligi Naujų Metų. Nors kai kurie iš numatytų vertėjų ir atsisakė, bet darbą perėmė kiti. Būdinga, kad vienu tokių vertėjų vyskupas nurodė ir kunigą Juozapą Silvestrą Dovydaitį, kuris tuo metu, atsėdėjęs kalėjimą, buvo laikomas policijos priežiūroje ir iš diena dienon laukė ištrėmimo. Valančius, jį nurodyda-

mas vertėju ir pavesdamas jam "valdinį" darbą, norėjo tuo būdu sudaryti jam progą likti Kaune ir išvengti trėmimo. Tačiau tik trumpam laikui jį tepavyko sutūrėti, nes valdžia laikė jį itin pavojingu, ypač nuo tada, kai Varšuvos bažnytinės sferos buvo jį numačiusios Seinų vyskupo Lubienskio sufraganu. Greitai jis ir buvo ištremtas.

Nustatytam terminui tebuvę įteikti trys Bialobrzeskio pamokslų vertimo tomai, o ketvirtasis buvo baigtas vos po pusantrų metų. Filipeckio gi niekas ir nevertė: manė, kad valdžia, gavusi pirmuosius, taip ir nepastebės trūkumo. Šiuos vertimus administracija jau savo pajėgomis transkribavo rusiškomis raidėmis ir tik 1869 m. teišspausdino pirmuosius du tomus, o paskui per policiją išsiuntinėjo visiems klebonams. 1870 VI 6 Valančius, gavęs apie tai žinią iš dekanų, parašė gubernatoriui griežtą protestą, kad be vyskupo žinios kunigams siunčiamos jo nepatikrintos knygos, ir tai esą kanonais draudžiama. Jisai gi tuo pačiu laiku sudarė komisiją iš seminarijos rektoriaus Račkauskio ir profesoriaus (vėlesniojo vyskupo) Gasparo Cirtauto, kuriai ir pavedė kuo skubiausiai sulyginti spausdintą tekstą su originalu ir rasti ten kiek galima daugiau klaidų ir netikslumų. Gavęs jų pranešimą, tuojau parašė gubernatoriui, kad negalįs leisti tuo leidiniu kunigams naudotis ir jį platinti, kadangi spausdintas tekstas neatitinkąs aprobuotąjį originalą.

Norėdama išvengti priekaištų, rusų administracija, 1870 m. išspausdinusi trečią ir ketvirtą pamokslų tomą, jų nesiuntė per policiją, bet visą leidinį pristatė pačiam vyskupui, prašydama išplatinti. Valančius, savo raštinei įsakęs pa-

ruošti lydimuosius raštus dekanams, kaip įrodymą, kad administracijos reikalavimas yra patenkintas, pats visą leidinį sukrovė katedros pastogėje, kur jis ir išgulėjo nevartojamas apie 50 metų.

Panašios taktikos — potvarkių ignoravimo, delsimo vykdyti, paskiau visiško jų turinio iškreipimo — Valančius laikėsi ir daugybėje kitų savo bylų su administracija. Dažnai jam pavykdavo ją visai suklaidinti. Jau ir tuo laiku jis buvo bent tiek nustojęs administracijos pasitikėjimo. Pavyzdžiui, 1862 m. jis padavė prašymą, kad leistų jį į užsienį "pasigydyti" ((iš tikro gi norėjo popiežiui padaryti pranešimą apie Lietuvos ir Rusijos katalikų padėtį), bet iš generalgubernatoriaus Nazimovo gavo neigiamą atsakymą. Sukilimo metu, o ypač posukiliminiu laikotarpiu tokia taktika jau retai kada galėjo duoti teigiamų rezultatų. Valančius, tai matydamas, savo taktiką pakeitė — vietoje ligi to laiko taikomo pasyvaus pasipriešinimo, jis stojo, nors ir slapton, bet aktyvion kovon su caro valdžia.

15.

Jau 1861 m. daugelyje Lietuvos vietų lenkuojanti bajorija ir miestiečiai pradėjo ruošti bažnyčiose tautines lenkų manifestacijas, kuriose noroms nenoroms tekdavo dalyvauti ir vietos kunigams. Administracija tuojau tiems kunigams pradėjo kelti bylas, o vyskupas savaime stengėsi juos užtarti. Kai kuriais atvejais jam tai ir pavykdavo, tačiau valdžia tuojau ir jį patį apkaltino nesugebėjimu suvaldyti savo kunigus. Dėl tų kaltinimų jis 1861 m. lapkričio mėn. buvo iššauktas aiškintis į Petrapilį ir ten užtruko

apie du mėnesius. Šį kartą, atsirėmus senomis pažintimis, jam pavyko šią kilstančią prieš jį administracinę audrą sutramdyti. Tačiau, jam Lietuvon grįžus, politinis įtempimas vis augo ir audra artėjo. 1863 m. sausio mėnesį prasidėjo sukilimas, Lietuvoje užtrukęs beveik ligi 1864 m. pabaigos.

Sukilimui, kaipo tokiam, Valančius visiškai nepritarė. Realusis politikas, negyvenąs kokiomis svajonėmis, jis savo akimis matė sukilėlių ir rusų kariuomenės jėgų nelygumą. Todėl jis ir galvojo, kad sukilimas tik atnešiąs bergždžią kraujo praliejimą, kovą be vilties laimėti, o pralaimėjus užgrius nauji persekiojimai, aukos, vargai ir nuostoliai. Tokio savo nusistatymo jis ir neslėpė. Dėl to administracija ir mėgino prisidengti jo autoritetu sukilimui pasmerkti, manydama juo atsiremti panašiai, kaip per 1831 m. sukilimą ji buvo pasinaudojusi pavyskupio Simano Giedraičio pagalba.

Jau vien 1863 m. buvo viešai jo parašu paskelbti net rys atsišaukimai, nukreipti prieš sukilimą. Tačiau visi jie buvo parašyti ne jo, bet administracijos iniciatyva ir reikalavimu. Tuo reikalu Muravjovas buvo specialiai pasiuntęs į Varnius savo patikimą valdininką Nikotiną, kad priverstų vyskupą tuos atsišaukimus pasirašyti. Čia Valančiui reikėjo pačiam pasirinkti vieną iš dviejų kelių — nesutikti ir patekti ištrėmiman, kaip jau buvo ištremtas Vilniaus vyskupas Krasinskis; ar tokį atsišaukimą paskelbti, tik jį kiek galima labiau sušvelninus, nors tokiu žygiu jis, be abejo, susikompromituotų ne tik kovojančios, bet ir sukilimui užjaučiančios visuomenės dalies akyse. Jis aiškiai numatė, kad jį iš Lietuvos ištrėmus, padėtis dar labiau pablogės ,nes tuomet

visoje vyskupijoje neliks nei vieno autoritetingo asmens, kuris galėtų ginti bažnytinius reikalus ir užtarti tuos, kurie dėl sukilimo nukentės. Taigi jis pasirinko antrąjį kelią ir sutiko kai kuriuos atsišaukimus pasirašyti. Tokio išorinio nuolaidumo taktikos jis neretai ir vėliau laikėsi.

Tikrasis tų atsišaukimų tekstas, toks, kokį vyskupas buvo pasirašęs, nėra žinomas. Mat, administracija pati juos spausdino ir, neatsiklaususi vyskupo, daug kame atsišaukimų tekstą keitė. Galimas daiktas, kad tik vieno atsišaukimo tekstas, kurį J. S. Dovydaitis išspausdino savo "Šiaulėniškio Senelio" trečiojoje dalyje, yra ten toks, koks ir buvo parašytas, juo labiau, kad manoma, jog šį tekstą buvo parašęs ne pats vyskupas, bet jo pavestas Dovydaitis.

Dėl tų atsišaukimų tiek sukilimui vadovaujančios sferos, tiek ir kiti aktyvūs sukilėlių būrių dalyviai pakaltino vyskupą, kad jis palaikęs rusų valdžios politiką prieš sukilimą. Dėl to ir jam pačiam teko kiek nukentėti medžiagiškai, sukilėliams puolant Varnius. Paskiau buvo prieš jį paleisti įvairūs paskviliai ir net buvo laiškais grasinama jo gyvybei. Dėl to jis kuriam laikui ir buvo pasitraukęs į Joniškį, į savo vyskupijos šiaurinę dalį, kuri buvo mažiau sukilimo apimta.

Visi tie kaltinimai nebuvo teisingi. Jie buvo kilę vien iš nesusipratimo, dėl nesugebėjimo suprasti Valančiaus taktikos. Smerkdamas sukilimą už nereikalingą kraujo praliejimą, jis juo labiau pasmerkdavo ir žiaurias rusų valdžios priemones tam sukilimui numalšinti. Tik savaime jis negalėjo viešai tokio pasmerkimo skelbti, nes tai būtų buvę tas pat, kaip sau pačiam pasirašyti ištrėmimo dekretą. Bet ten, kur to rei-

kalavo vyskupo pareigos, jis ir sukilimo atžvilgiu jas pilnai atlikdavo. Pavyzdžiui, į jį besikreipiant kai kuriems jauniesiems kunigams leidimo išeiti į sukilėlių būrius kapelionais, jis tokius leidimus jiems duodavo. Kaip tik vėliau rusų administracija jį ir bandė tuo kaltinti.

Ne paties sukilimo, bet sukilėlių atžvilgiu tikrąją jo nuotaiką aiškiai rodo jo dar sukilimo metu iš dalyvių pasakojimų parašytas ir vėliau "Palangos Juzėj" išspausdintas eilėraštis apie kautynes ties Papile ("Paklausykit visi manęs, ir didi ir maži"...), kur išleidžiančio sūnų į sukilimą tėvo lūpomis paabejojęs sukilimo sėkmingumu, paskiau jaunatvišku entuziazmu aprašo, kaip sukilėliai ties Papile sumušė maskolius.

Tariamasis ir viešasis sukilimo smerkimas ne tik jį patį apsaugojo nuo ištrėmimo, bet ir privertė labiau su juo skaitytis ne tik šiaip eilinę administraciją, ir patį žiaurų sukilimo malšintoją Muravjovą. Šią susidariusią padėtį Valančius nekartą sėkmingai ir mėgino išnaudoti, kada tekdavo užtarti atsakomybėn traukiamą kunigą ar ir pasaulietį. Muravjovas manė, kad iš esmės beveik visi kunigai prijautė sukilimui. Todėl ir nedaug tokių liko, kurie dėl to bent tardomi nebūtų buvę. Visa eilė tiek Vilniaus, tiek ypač Žemaičių vyskupijos kunigų buvo nubausti mirti (iš Žemaičių vyskupijos — kunigai Noreika, Gargasas, A. Mackevičius ir kiti), o šimtai kunigų ir vienuolių buvo išsiųsti į Sibiro katorgą ir ištrėmiman. Daugumui jų valdžia atėmė kunigo teises ir vardą. Savaime suprantama, Valančius visai nepaisė karo teismų reikalavimo, kad ir vyskupas jiems atimtų kunigų teisę. Tačiau jo užtarimu tiek pas vietos karo viršininkus, tiek pas patį Muravjovą daugeliui

padėjo pristatyti liudininkai ir įtikinėjimas, ten plačiai buvo pavartotas ir pats suprantamiausias ir labiausiai įtikinantis rusų administratorius argumentas — papirkinėjimas. Buvo sakoma, kad Valančius ir pačiam Muravjovui buvo įdavęs stambius piniginius kyšius, už kuriuos jam ne vieną pavyko išgelbėti.

Norėdamas paveikti administracijos opiniją ir užkirsti kelią jos nusistatymui, kad visi kunigai esą revoliucijonieriai, Valančius turėjo griebtis ir vienos labai jam nemalonios priemonės — organizuoti specialią kunigų delegaciją pas Muravjovą pareikšti ištikimybei rusų carui. Tos delegacijos priekyje vyskupas sąmoningai buvo pastatęs žinomą savo rusiškomis simpatijomis Ukmergės dekaną kunigą Enriką Balevičių. Laiku ją pasiuntus, vis dėlto pats jos delegavimo faktas ne vienam kunigui buvo išgelbėjęs gyvybę. Rusų administracija šią delegaciją buvo plačiai išgarsinusi, norėdama šiuo faktu prispirti kitus sukilėlius padėti ginklą ir pasiduoti.

16.

Sukilimą numalšinus, visas Valančiaus viešasis kuriamasis darbas sustojo, visų pirma kada valdžia uždraudė blaivybės brolijas ir parapines mokyklas. Rusų vyriausybė tuo pačiu laiku visu frontu puolė katalikybę Lietuvoje. Prasidėjo katalikų bažnyčių vertimas pravoslavų cerkvėmis, likvidavimas ir šiaipjau tuo laiku negausių vienuolynų, nuolatinis kunigų trėmimas Sibiran ar į šiaurės ir rytų Rusijos gubernijas, draudimas priiminėti į seminarijas naujus klierikus ir griežtas draudimas net į likusius vienuolynus priiminėti naujokus, kad tuo būdu kiti ordinai

savaime išmirtų. Sykiu ėjo pastangos į katalikų pamaldas įvesti rusų kalbą, draudimas statyti naujas bažnyčias, koplyčias ir net kryžius, draudimas kunigams be atskiro kiekvieną kartą gauto leidimo keliauti iš savo parapijos ribų net į artimiausiųjų parapijų atlaidus, reikalavimas, kad tiek senąjį kunigą keliant į naują vietą, tiek skiriant naująjį būtų gautas gubernatoriaus leidimas, draudimas viešųjų bažnytinių eisenų, vertimas aukštesniųjų mokyklų mokinių caro šventėmis eiti į pravoslavų cerkves ir t.t. Kartu buvo proteguojami visi tie kunigai, kurie karjeros sumetimais pasireikšdavo kaip šių suvaržymų šalininkai. Greta buvo paskelbta daugelis visiems Lietuvos gyventojams bendrų katalikams taikomų įvairių suvaržymų, kaip draudimas katalikams pirktis žemę ar užimti Lietuvoje bet kokią valdinę tarnybą. O specialiai lietuviams buvo 1865 m. paskelbtas spaudos draudimas, jau ir prieš tai pradėtas vykdyti, išleidus keletą lietuviškų knygelių rusų raidėmis.

Kadangi gyvenantį toli Varniuose vyskupą sunku buvo nuolatos sekti, tai įsakyta perkelti vyskupijos centrą, puspenkto šimto metų buvusį Varniuose, į Kauną. 1864 XI 6 čia apsigyvenęs, vyskupas tuojau buvo paliktas tiesioginėj policijos priežiūroj, laikytas lyg ir namų arešte: jam buvo uždrausta lankyti vyskupiją. Net mieste policija sekė jo pasirodymą. Visa korespondencija tiek su Vatikanu, tiek ir su savo vyskupijos kunigais buvo perliustruojama.

Susirašinėjimu su valdžios atstovais ir tam tikrais diplomatiniais žygiais vyskupas ir toliau mėgindavo sušvelninti vieną kitą smūgį. Tik retais atvejais jam tai pavykdavo. Tuo pačiu laiku diecezijon grįžo ir pavyskupis A. Beresne-

vičius, bet vyriausybė ypatingai bijojo tariamosios jo įtakos Valančiui ir dėl to jam uždraudė Kaune gyventi. Jį įkurdino Mintaujoje, kur jis savo globon paėmė Kuršo katalikus.

Tik Valančiui Kaune apsigyvenus ir administraciją nuolatos pasiekiant įvairių policijos agentų skundams prieš vyskupą, pačioje 1864 m. pabaigoje, jau sukilimui pasibaigus, Vilniaus generalgubernatorius vis dėlto nusistatė ganytoją ištremti. Žinia apie tai greit pasiekė Kauną, o iš čia slaptai siunčiamais raštais buvo tuojau per dekanus painformuoti visi vyskupijos kunigai. Gandai, kad vyskupas bus greitai ištremtas iš Kauno, žaibo greitumu pasklido visoje vyskupijoje. Daug kur, kunigų paraginti, valstiečiai ryžosi važiuoti į Kauną atsisveikinti su mylimuoju ganytoju. Ir štai beveik vienu laiku tūkstančiai vežimų, kartais su ištisomis šeimomis ir net su mažais vaikais, užtvino Kauno gatves. Vietos administracija apstulbo. Griebtis kokių nors priemonių prieš tas minias buvo neįmanoma, nes gi niekas iš tų keliauninkų nebuvo įstatymams nusižengęs. Tuojau buvo apie tai pranešta į Vilnių. Generalgubernatorius pabūgo, kad, Valančių ištrėmus, gali kilti naujų neramumų ką tik taip kruvinai nuramintame krašte. Taigi nusistatyta šiuo tarpu vyskupo neliesti, tik jį palikti nuolatinėj priežiūroj.

Bet ir sekamas, dažnai ir visokiomis piniginėmis pabaudomis baudžiamas, ganytojas nepasidavė. Kaip tik dabar ir prasidėjo jo antras, nemažesnės reikšmės už pirmąjį, veiklos laikotarpis. Vyskupas jau nusivylė galėsiąs ką nors laimėti diplomatinėmis priemonėmis. Jis taip pat matė, kad ir savo kuriamojo, ramaus darbo nebegalės tęsti. Bet ir tylus tupėjimas vienoje vie-

toje, visos vyskupijos valdymas vienais valdžios kontroliuojamais rašatis visai neatitiko jo būdą. Jis buvo kovotojas, tai ir tokiomis sunkiomis aplinkybėmis jis nuo tos kovos ne tik neatsisakė, bet ieškojo jai naujų formų. Ir pamažu pradėjo, savaime aišku, neviešai, tokiai kovai organizuoti ir savo vyskupiją. Ne kovai su ginklu rankoje, kuriai jis ir toliau nepritarė, bet priderintai prie gyvenamų aplinkybių, atitikusių ir lietuvio valstiečio būdą. Pats neseniai buvęs griežtas legalistas, dabar jis pirmas griebėsi nelegalaus ginklo — parašė eilę propagandinių raštų, kuriuose piešia ir šiokią tokią kovos programą, slaptai tai išspausdina ir išplatina visoje vyskupijoje. Kad geriau šiokį savo darbą užmaskuotų, jis iš paviršiaus ir toliau lyg ir bendradarbiauja su valdžios organais, net ir tokiu tuo laiku kebliu klausimu, kaip rusiškųjų raidžių įvedimas į lietuviškus raštus.

Tų rusiškomis raidėmis lietuviškų knygų spausdinimo atžvilgiu tiek ir negausi anuo laiku pasaulietinė lietuvių šviesuomenė (pvz. Jonas Juška, L. Ivinskis, jaunas studentas Tomas Žilinskis ir kiti), tiek ir pats vyskupas Valančius, o per jį ir žymi dvasiškijos dalis, pradžioje nebuvo pilnai susiorientavę, juo labiau, kad ir lietuviškos spaudos draudimas buvo tokia vyriausybės priemonė, kuriai nei Lietuvoje, nei kaimyniniuose kraštuose nebuvo panašių precedentų, taigi neturėta tuo žvilgsniu ir sektinų kovos pavyzdžių. Svarbiausia gi, pradžioje visai nebuvo aišku, kaip į tokį draudimą reaguos pati lietuviškoji liaudis, kuriai labiausiai jis ir buvo taikomas, nes gi toji liaudis ir buvo svarbiausias lietuviškų knygų skaitytojas.

Kadangi jau pirmosios administracijos paruoštos rusų raidėmis knygos buvo skiriamos naujai kuriamoms pradžios valdinėms mokykloms vietoj parapinių, tai vyskupui visų pirma rūpėjo, kad į tas katalikų vaikams skiriamas knygutes nebūtų įterpta tokių vietų, kurios katalikams yra nepriimtinos, kad nebūtų brukama užmaskuota pravoslavija. Dėl to, Vilniaus administracijai pasiūlius, jis ir buvo pradžioje sutikęs jas visas tikrinti ir aprobuoti, jei ten neatsiras nepriimtinų jam vietų. Kad iš anksto išvengus galimumo per tas knygutes vesti nepriimtiną pravoslavišką agitaciją, jis pats pasiūlė Vilniaus mokslo apygardos globėjui, kurio žinioje buvo daugumo tų knygučių ruošimas, joms į rusiškas raides transkribuoti pasikviesti jam gerai žinomą ir visiškai patikimą asmenį — Lauryną Ivinskį, kuris vyskupo nusistatymu turėjęs atsverti toms knygutėms žalingą tokio Krečinskio ir ekskunigo Petkevičiaus įtaką. Pagaliau ir pats Valančius sutiko toms pradžios mokyklos išversti "Trumpą Katekizmą Aukszcziausei Kraszto wiresnibej lijpant paraszitą", gerai žinodamas, kad šis katekizmas būsiąs išleistas rusų raidėmis, nors, savaime aišku, pats vyskupas katekizmą rašė ne rusų raidėmis, bet senomis anksčiau visose lietuviškose knygose vartojamomis.

Veikiai paaiškėjo, kad pati lietuviškoji liaudis visas tas "kirvukais" spausdintas knygutes, nors ir turinčias vyskupo aprobatą, atmeta ir labiausiai dėl to, kad ir tų "kirvukų" daugumas negalėjo paskaityti. Ir savo vaikų žmonės į pradžios mokyklas beveik neleido, tai ir nebuvo kam tų knygučių kišti. Tuo būdu pavojus, kad per jas bus brukama ir pravoslavija, savaime atkri-

to. Ne tik pats Valančius tuojau nustojo čia bendradarbiauti, bet atšaukė ir Ivinskį, o greitu laiku sumanė pats organizuoti lietuviškų knygų, senais rašmenimis spausdinimą Prūsuose ir jų slaptą gabenimą į Lietuvą.

Pirmosios Prūsuose pasirodžiusios ir Didžiąjai Lietuvai skiriamos knygos buvo kelios maldaknygės, be pakeitimo iš senų, legalinių pavyzdžių pakartotos, užsakius jas keliems paprastiems kontrabandnešiams, kurie iš jų pardavinėjimo tikėjosi turėti gražaus pelno, nes maldaknygės ir seniau buvo pačios populiariausios lietuviškos knygos. Tačiau jie neturėjo ryšių su tais, kurie tokias maldaknyges rašė. Tad ir iš viso jų vienų iniciatyva negalėjo lietuviškų raidžių klausimo išspręsti, nes jie ir toliau būtų galėję vien tik tokius senų leidinių pakartojimus gaminti ir platinti. Kaip tik tuo pačiu laiku vyskupas ir pasiryžo į tą klausimą įsimaišyti ir paėmė į savo rankas jau ne senųjų kartojimą, bet naujųjų gaminimą, spausdinimą ir platinimą.

Seniau santykiuose su rusų vyriausybe ir jos administracija vengęs, kiek galėdamas, kokių nelegalių darbų, dabar jis pats pradėjo organizuoti griežtai nelegalinę akciją, iš dalies net įgijusią savotišką revoliucinį pobūdį. Kiek bebūtų sunku suderinti tuos žodžius — vyskupas ir revoliucijoniškumas — vis dėlto šiuo metu tai buvo vykdomas faktas.

Abejonių nekeliančiu vėliau pagarsėjusio "knygų karaliaus" garsaus knygnešio Jurgio Bielinio liudijimu, kaip tik per jį vyskupas buvo pasiuntęs į Prūsus 5,000 rublių lietuviškų knygų spausdinimo reikalui. Šie pinigai buvo skiriami visų pirma paties Valančiaus parašy-

toms knygoms išleisti. Pinigai buvo įduoti Varmijos vyskupijos kunigui Zabermanui, kuris tuo metu aptarnaudavo Mažosios Lietuvos lietuvius katalikus. Tačiau jam apysilpniai temokant lietuviškai, Valančiui pavyko jo padėjėju įtaisyti dar 1864 m. dėl sukilimo į Prūsus išėjusį buvusį Beržininkų vikarą, kunigą Antaną Brundzą, kuris vyskupo Valančiaus slapta rekomendacija Varmijos vyskupo buvo paskirtas Robkojų filijos (beveik pačiame pasienyje) administratorium.

Šių dviejų Valančiaus padėjėjų rūpesniu 1867-1869 m. ir buvo čia išspausdinta eilė paties vyskupo parašytų politinių tikybinių knygučių, kurių įtaka Lietuvoje buvo be galo didelė. Jos įnešė į Lietuvos gyvenimą visai naujus motyvus. Dėl šių knygučių, iš dalies, žymi dauguma rusų vyriausybės kėslų prieš Lietuvą liko be pasėkų, nes jos ir suformavo naują Lietuvos visuomenės nuotaiką.

18.

Tai buvusi aštuonių mažo formato brošiūrų serija, vienu beveik laiku vyskupo parašytų. Ten greta grynai tikybinių, susietų su katalikybės statymu prieš pravoslaviją klausimų, buvo ir aiški politinė ir iš dalies agitacinė tendencija. Pirmas buvo išspausdintas keturių puslapių atsišaukimas "Brolej Katalikaj, jumis noriu per gromata kelis žodžius pasakiti". Šis atsišaukimas net ir formos žvilgsniu pilnai atitiko kitas Valančiaus "ganytojiškas gromatas". Niekas tuo laiku neabejojo, kad tai buvo jo ir parašyta. Jame jis įspėjo ūkininkus nepasiduoti valdžios vyliams emigruoti į Rusijos rytus ir kartu piešė liūdną likimą tų, kurie tiems vyliams anksčiau

buvo pasidavę. Paskui buvo išspausdinta "Gromata apskrita Popiežiaus Piusa IX apie sielawartus bažniczios szwentos", "Isz Tamsybēs wed tiktay kelis Teysybes", "Parspieimas apej Szwentą Wierą", "Szniakesis Katalika su nekataliku", "Litania apej wisus Szwętus Muczelnikus", "Prajautimas", "Wargai Bažniczios Kataliku Lietuwoj ir Žemajcziusi" ir "Ape atpuskus Jubileiszkus". Visos šios knygelēs buvo išspausdintos 1867-1869 m. Jose, net ir tokiose, kur atrodo kalbama vien tikybiniais klausimais, Valančius, ryškiomis spalvomis nupiešęs valdžios pastangas įvairiomis priemonēmis supravoslavinti Lietuvą ir sugriauti Katalikų Bažnyčią Lietuvoje, kartu formulavo ir tam tikro pasipriešinimo programą, būtent: ar tai atviro savo bažnyčios ir tikybos gynimo forma ar savotiškojo boikoto forma, nors čia nebuvo pats tas žodis vartojamas, bet faktiškai piešiamas jo turinys. Kaip tik boikotą jis ragino taikyti naujai valdžios pradžios mokykloms kuriamoms vietoje panaikintų parapinių, į jas savo vaikų neleidžiant. Šis jo raginimas nebuvo be atbalsio likęs. Dar eilę metų po to, kada tos brošiūros buvo išspausdintos, daugelį pradžios mokyklų lankē beveik vieni rusų valdininkų ir kolonistų vaikai, o lietuviai savo vaikus mokē slaptai pas įvairius "daraktorius". Tai ir buvo Lietuvoje nors ir tokių kurijozų, kad, pvz. dar 1885 m. Grinkiškio pradžios mokykla veikē, turēdama tik vieną mokinį, o ir tas buvęs paties mokytojo sūnus! Ilgainiui dar tik išimties atvejais, norint berniukus leisti į aukštesnes mokyklas ir neturint galimumo juos privačiai paruošti gimnazijos egzaminams, leista juos kartais ir į pradžios mokyklas. Ypač į XIX a, pabaigą. Bet griežtas

Valančiaus reikalavimas visai ten savo dukterų neleisti, nes, esą, visi tie rusai mokytojai — tai tik pasileidėliai, taip buvo uoliai vykdomas, kad ir 25 metams nuo jo mirties praėjus, visoje vyskupijoje vos keletas mergaičių tas mokyklas lankė. Tai, tarp kita ko, turėjo ir tą pasėką, kad ligi XIX a. pabaigai Lietuvoje beveik visai nebuvo išėjusių iš kaimo inteligenčių.

Vyskupo gi raginimas saugoti nuo maskolių savo bažnyčias daug vėliau ryškiausiai iškilo pagarsėjusiame Kenstaičių ir ypač Kražių bažnyčios gynime, kur liaudis elgėsi visai taip, kaip ją kadaise mokė Valančius.

Šias knygutes išspausdinus, reikėjo jas ir išplatinti. Pačioje spaudos draudimo pradžioje dar nebuvo susiraizgęs tas platus knygų gabenimo tinklas, kuris vėliau buvo visą Lietuvą apėmęs. Todėl vyskupas čia pats padarė pradžią ir, susirišęs su eile pasienio kunigų, daugiausia vikarų, o per juos ir su kitais pasienio kontrabandnešiais, per juos ir įgabeno, o apskritai per klebonijas į žmones visas tas knygutes paleido. Tuoj jos paplito visame krašte ir žmonių tarpe sukėlė tokį sujudimą, kad greitai apie jas sužinojo vietos policija, o per ją ir aukštesnioji administracija. Pradėta sekti jų platinimosi kelius, atsirado vienas kitas, kuris ir policiją painformavo apie platintojus. Paaiškėjo kai kurie platinimo organizatoriai ir pagaliau buvo suruošta pirmoji spaudos draudimo metu byla dėl lietuviškų raštų. Atsakomybėn buvo patraukta eilė kunigų ir pasauliečių. Tardymo metu prieita teisingos išvados, kad visos tos brošiūros buvo paties vyskupo rašytos. Tačiau nelengva buvo tai įrodyti, nes vyskupo pavardės nebuvo nė vienoje tų brošiūrų, o rusų administracijos akims apmuilinti

vienoje jų autorium buvo nurodytas kunigas Zabermanas, kuris, būdamas Prūsijos valdinys, galėjo rusų administracijos neboti. Tačiau vėl tam pačiam tikslui į vieną brošiūrą jo sauvališkai įneštas raginimas lietuviams dėtis prie Vokietijos vėliau patrauktųjų atsakomybėn padėtį labai pablogino, nes čia jau buvo galima juos kaltinti ir krašto išdavimu.

Norėdama įrodyti, kad tai esančios Valančiaus parašytos knygutės, policija net griebėsi stilistinės ekspertyzos — iš stiliaus nustatydama, kad tai tik vyskupas galėjo taip rašyti. Tai jai patvirtindavo ir kai kurie rusų vyriausybei atsidavę ir nepatenkinti vyskupu kunigai. Vis dėlto pačiam Valančiui bylos nesugebėta iškelti, nes visi tie prieš jį nukreipti kaltinimai buvo vien spėjimai, kuriais byloje nebūtų galima remtis. Užtat atsakomybėn patrauktieji platintojai buvo sunkiai nubausti — tam tikrą laiką išlaikyti kalėjime, jie daugiausia buvo iš Lietuvos ištremti į Sibirą. Tik kai kuriems ,kurių kaltė nebuvo visai aiškiai įrodyta, ištrėmimas buvo pakeistas draudimu gyventi Lietuvoje.

Norėdama užkirsti kelią tokias knygeles ateityje ne tik platinti, bet ir jas spausdinti, rusų policija susirišo su Prūsijos policijos atstovais ir prašė pagalbos panašių lietuviškų knygų spausdinimą Prūsuose sustabdyti. Tačiau veikiančiais ten įstatymais to nebuvo galima padaryti. Patys Mažosios Lietuvos spaustuvininkai, daugiausia vokiečiai, jau nujautė gražų pelną iš lietuviškų knygų spausdinimo ir vokiečių policija tuo žvilgsniu juos palaikė. Bet nenorėdami visiškai nutraukti kaimyninių santykių su rusų policija, jie ėmė, kaipo ne Vokietijos pilietį, jau anksčiau minėtą vieną tų knygnešių spausdinimo organi-

zatorių, kunigą Antaną Brundzą, ir 1870 m., t. y. anos bylos metu, atidavė jį rusams, kurie, 11 mėnesių jį išlaikę kalėjime, paskiau jį ištrėmė į Mezenę (Rusijos šiaurėje), 1876 m. į Pinegą, o paskiau perkėlė į Tambovo guberniją.

19.

Nuolatos susidurdama su vyskupu, nepaisančiu įvairių valdžios įsakymų ir potvarkių, administracija nekartą mėgindavo jį palaužti, taikydama jam įvairias administracines, daugiausia pinigines bausmes. Jau 1864 m. pabaigoje už leidimą statyti vieną bažnyčią Zarasų apskrityje vyskupas baudžiamas 500 rublių. 1865 m. tos pabaudos ypatingai gausiai jam taikomos. Jis paskyrė Ukmergės bajorų mokyklos kapelionu kunigą Gabševičių ir už tai buvo nubaustas 100 rub. Mat, kun. Gabševičius dar 1861 m. buvo administracijos atleistas iš Kauno gimnazijos kapeliono pareigų ir ištremtas į Petrozavodską (jo vieton vyskupas buvo paskyręs kunigą Klemensą Kairį, kuris 1863 m. buvo suimtas, ištremtas į Verchoturję ir ten 1864 m. mirė). Kada Gabševičius grįžo iš ištrėmimo, administracija neleido jo niekur skirti, bet vyskupas to nepaisė.

Tais pačiais 1865 m. vyskupas nubaudžiamas net 1000 rublių vien už tai, kad vyskupijos rubricelėje buvo išspausdinęs "vieną cenzūros uždraustą vietą" (taip šį nutarimą formulavo administracija). Bet ši "uždrausta vieta" buvo kunigų Mackevičiaus, Noreikos ir Gargaso įrašymas tais metais mirusiųjų kunigų sąrašan, už kurių vėles kiekvienas kunigas privalėjo atlaikyti mišias. Rusų valdžia už dalyvavimą sukilime kunikus Mackevičių, Noreiką ir Gargasą buvo nu-

baudusi mirtim. Šitokiame paskelbime admistracija teisingai įžiūrėjo griežčiausią nepritarimą tai bausmei. Įsidėmėtina, kad vyskupas, nors sukilimui nepritarė ir sulaikydavo kunigus nuo jo rėmimo, bet susidūręs su tų pačių kunigų persekiojimu, ne vien juos gynė tuo laiku, kada jie buvo atsakomybėn traukiami, bet nuolatos slaptai globojo juos ir ištrėmime. Vyriausybė teigė, kad visi nubausti kunigai jau yra nustoję kunigų teisių ir jiems griežčiausiai draudė mišias laikyti ir kitas dvasines pareigas eiti. Bet vyskupas, nors ir negalėjo formaliai tokių sprendimų pakeisti, visai su jais nesiskaitė ir nuolatos slaptai kunigus tremtinius palaikydavo, siųsdamas jiems dažnai ir per įvairius pasauliečius vadinamąsias obligacijas, kurias dažniausiai jis pats iš savo kišenės ir apmokėdavo. Pavyzdžiui, į mirties ešafotą vedamas garsusis sukilėlių vadas kunigas Antanas Mackevičius jį lydėjusiam kunigui augustijonui slaptai perdavė keletą tūkstančių tokių dar neatliktų obligacijų, kurios pas jį susirinko iš įvairių sukilimo dalyvių. Jos buvo perduotos vyskupui, o šis jų dalį paskirstė vietos kunigams, o daugumą išsiuntinėjo kunigams tremtiniams, pats jas apmokėdamas. Vėlesniu laiku administracija nuolatos kaltindavo vyskupą, kad šis siunčiąs nuteistiems ir ištremtiems kunigams pinigines pašalpas. Nors formaliai jis buvo verčiamas ir iš vyskupijos rubricelių juos visus išbraukti, tačiau administracijai nesusigaudant rubricelių sąrašuose, daugelis jų ten ir figūruodavo. Ir savo rubriceles Valančius siuntinėjo ištremtiems savo vyskupijos kunigams. Jiems grįžtant iš trėmimo dėl įvairių manifestų ir vyriausybei juos paleidžiant į laisvę be teisės apsigyventi Lietuvoje, vyskupas daugumą jų

stengēsi įtaisyti jokių vietų neužimančias mansijonoriais, taigi ir nereikalingais valdžios sutikimo, tose Žemaičių vyskupijos parapijose, kurios buvo Latvijoje, taigi ne Lietuvoje. Daugelis jų rasdavo prieglobstį pas Ilukšto kleboną kunigą Tamulevičių (Dovydaitį).

Pabaudos gi tuo tarpu ir toliau buvo vyskupui dedamos. Už tokį mažmožį, kaip Raseinių ir Šiaulių labdaros draugijų aukų kunigų aprobavimas, vyskupas nubaudžiamas 200 rublių. Už šventinimą kunigais kelių seminariją baigusių alumnų tuo laiku, kada valdžia buvo uždraudusi naujus kunigus šventinti, vyskupas sumoka 200 rublių. Nors pačiam vyskupui judēti Kaune "sveikatos sumetimais" ir nebuvo draudžiama, bet kada vieno tokio pasivaikščiojimo proga jis aplankē našlaičių prieglaudą, čia buvo įžiūrēta "katalikiška propaganda" ir vēl uždēta stambi, 1000 rublių pabauda. Už tai, kad dar 1862 m., t. y. tuo metu, kada tai dar nebuvo draudžiama, jis buvo leidęs statyti Drūkšių parapijos koplyčią, teko sumokēti 500 rublių pabaudos, ir t.t.

Visose tose jam keliamose bylose Valančius siuntē savo pasiaiškinimus. Gavęs pabaudą, jis geru noru niekados jų nemokējo, tik pats vertē gubernatorių ją išreikalauti ar iš vyskupo algos ar iš jo valdomų vyskupijos turtų. Todēl 1866 m. pabaudų jam buvo uždēta daug mažiau. Užtat, kaip jau buvo aukščiau minēta, 1866 m. pabaigoje Kauno gubernatorius siūlē vyskupą visai iš Lietuvos ištremti. Tokį pat siūlymą buvo 1867 m. padaręs ir Kauno vicegubernatorius, kuris motyvavo tuo, kad vyskupas nē vieno valdžios potvarkio ar įsakymo nepriimąs be protesto ir be pasipriešinimo, o jį bausti piniginēmis pabaudomis esą netikslu, nes gi ne jis pats iš savo kiše-

nės tas pabaudas sumoka. Vis dėlto vyriausybė jo neištrėmė ir po kiek laiko vėl atnaujino piniginių bausmių jam skyrimą. 1870 m., kada kaip tik ėjo smarkiausias rusų kalbos veržimasis į katalikų pamaldas, Valančius paėmė ir iš rubricelės pašalino rusišką maldos už carą tekstą, kuris jau seniau ten buvo prievarta įbruktas. Jam buvo paskirta sumokėti 500 rublių pabaudos. Paskiau — 100 rublių už tai, kad, nežiūrint dar 1864 m. paskelbto draudimo, konsistorijos protokolai buvo surašomi lenkiškai. Vėl 500 rublių už tai, kad, negavęs gubernatoriaus leidimo, jis buvo kunigą Domininką Ališauskį perkėlęs iš Barstyčių į Kalvariją. Tačiau čia vyskupui pavyko išsiaiškinti, ir bauda nebuvo išieškota.

Vyskupas buvo tikras kalinys Kaune. Kiekvienas jo žingsnis buvo sekamas. Tačiau iš seno pažinęs visas policijos silpnybes ir jų neaukštą išsilavinimą, jis neretai sugebėdavo visus seklius suklaidinti, ir ne vien tokiais smulkiais atvejais, kada rusų pirkliais persirengę jį aplankydavo iš ištrėmimo grįžtantieji kunigai, kuriems buvo uždrausta lankytis Lietuvoje, bet ir didesnę reikšmę turinčiais klausimais. Kaip tik tuo laiku gretimą Seinų vyskupiją valdė jaunas vyskupas Konstantinas Ireniejus Lubienskis. Kilęs iš rusų caro dvarui artimos lenkų aristokratų šeimos, jis, kaip ir Valančius, vyskupu buvo pasiūlytas rusų valdžios, nes vyriausybės sferose tikėtasi juo pasinaudoti kaip valdžios kėslų prieš katalikybę įrankiu. Bet šis energingas ir atkaklus vyskupas visai ir nemanė rusams tarnauti. Tačiau valdžios izoliuotas nuo bendravimo su kaimyniniais Lenkijos vyskupais, neturėdamas su kuo pasitarti, jis buvo padaręs keletą klaidų, dėl kurių jį net pradėta kaltinti, kad jis bend-

raująs su vyriausybe. Norėdamas ateityje panašių klaidų išvengti ir padarytąsias atitaisyti, jis nusistatė būtinai pasimatyti su vyskupu Valančiumi, kurio garsas, kaip geriausiojo katalikų diplomato Rusijos imperijos ribose, anuo laiku buvo labai paplitęs. Tačiau koks nors oficialinis vizitas Kaune buvo neįmanomas. Taigi jis privatiškai susinešė su Valančiumi ir, šio patartas, atvyko aplankyti Aleksoto parapiją. Šiam atvykus, vyskupas Valančius išsiruošė kasdieniniam "sveikatos" pasivažinėjimui. Vežikas, "netyčiomis" pasuko per Aleksoto tiltą. Pakilęs į kalną, Valančius išlipo pasivaikščioti miške ir ten susitiko vyskupą Lubienskį, kuris jo laukė. Jiems pavyko nekliudomai praleisti keletą valandų ir aptarti visus rūpimus klausimus. Policija šį kartą nieko apie tą pasimatymą nežinojo. Kaip tik nuo to laiko vyskupo Lubienskio taktika griežtai pasikeitė, ir jis, sekdamas vyskupo Valančiaus pavyzdžiu ir patarimais, pradėjo paraližiuoti visus rusų valdžios žygius, nukreiptus prieš katalikus. Vienok jam tai turėjo tragiškų pasėkų. Jis greitai buvo suimtas ir, žandarų lydimas, išvežtas ištrėmiman į Rusiją. Nuskirtos vietos jis taip ir nepasiekė: 1869 m. kelionėje buvo jį lydėjusio žandarų karininko nunuodytas.

20.

Tuo sunkiausiuoju jo veiklos metu vyskupas Valančius vis dėlto neapsirėžė vien bažnytiniu ir politiniu darbu. Daug įvairių knygų jau anksčiau buvo jis parašęs, bet išskyrus vieną Žemaičių vyskupijos istoriją ir keletą eilėraščių (be ano jau minėto eilėraščio apie Papilės mūšį, dar blaivybės reikalams pavestas eilėraštis "Ak Tu Die-

we wisagalis" ir kt.), visus kitus savo dalykus jis sumetē tikybinēmis temomis, nes jie jam atrodē reikalingiausi tiek parapijų mokyklų mokiniams, tiek ir jas išējusiems. Ir šiuo laikotarpiu, be anų, jau anksčiau minētų tikybinių-politinių brošiūrų, jis davē dar eilę naujų tikybinių knygų — 1866 m. parašē ir 1868 m. Tilžēje išspausdino savo "Žiwatų Szwentųjų" antrąją dalį — "Giwenimus Szwentuju Diewa", 1864 m. išvertē proza ir 1869 m. išspausdino "Wisas pasalmes S. Dowida Karalaus", o 1871 m. jas ir sueiliavo ir 1872 m. išspausdino, pavadinęs "Pasalmes arba Giesmes Dowido Karalaus ir pranaszo". 1873 m. buvo jo parašytas ir tais pačiais metais išspausdintas "Mokslas Rima Katalikų" (spaudos draudimo metu pasirodē penki leidimai), 1873 m. iš lenkų kalbos išvertē "Garbinimą Szwecziausios Szirdies Diewa musu Jezaus Kristaus". 1870 m. parašē ir 1874 m. Tilžēje išspausdino (su 1955 m. kontrafakcija) "Giwenimą Szwencziausios Panos Marijes" (7 leidimai spaudos draudimo metu ir trys leidimai po to). Yra dar keletas abejotinų knygų, kurios tebuvo išspausdintos po jo mirties, bet buvo jam priskiriamos, nors jis pats jų savo užrašuose ir nemini.

Pasaulētinēs literatūros srityje jis pirmu laikotarpiu, kaip matēme, beveik visai nedirbo. Bet ir jos jis neignoravo. Ypač jis rēmē tuos jaunuosius kunigus, kurie kaip tik pasaulietinēs literatūros dirvoje rodē didelių gabumų—pirmoj galvoje Klemensą Kairį, kuris, deja, anksti ištrēmime miręs, nebesuspējo plačiau kaip poetas pasireikšti. Jis rēmē ir Antaną Baranauską, kurio giesmių jau buvo prie savo kantiškų pridējęs. Ragino jį poezijos neapleisti. Tuo žvilgsniu labai būdingas Valančiaus Baranauskui laiškas,

1865 1 8 rašytas, kuriame jis baiminasi, kad šis dėl naujų jam atitekusių pareigų ("Anykščių Šilelio" autorius, ką tik buvo paskirtas Petrapilio akademijos profesorium), nepamirštų Lietuvos, juo labiau, kad, esą, nuo nepamenamų laikų anoji šalis (t. y. Lietuvos rytai) neturi savo rašytojų ir dėl to verčiasi žemaitiškomis knygomis. Taigi Baranauskas privaląs savo rašytojo jėgas atiduoti tautiečiams.

Kaip jau matėme, tuo laiku Valančius palaikydavo artimus ryšius ir su kitais pasaulietiniais lietuvių rašytojais — Ivinskiu, Daukantu, Akelaičiu. Vienok savo plunksną jis skyrė vien tikybiniams dalykams. Bet lietuvių spaudą uždraudus, jis stojo į lietuvių tautos kultūrinę kovą ir pasaulėtiniais raštais, kurie ligi mūsų dienų nenustojo savo reikšmės. Čia, matyti, jį paveikė ir tas faktas, kad negausūs tuo laiku pasauliečiai rašytojai buvo nustoję visai ką nors spausdinti, nes ir kelio į Prūsus nežinojo ir spausdinimui lėšų neturėjo. O išėjusi iš kaimo jaunoji karta dar nebuvo subrendusi. Veikė Valančių ir tai, kad, spausdinant nelegaliai Prūsuose, jam visai nereikėjo skaitytis ir su rusų cenzūra. Pirmasis jo pasaulietinis darbas buvo 1867 m. išspausdintas tūkstančio dviejų šimtų "Patarlių Žemaiczių" rinkinys. Tačiau tai nebuvo jo originalus darbas, bet, A. Baranausko liudijimu, jis tas patarles buvo atrinkęs iš kunigo Miežinio sudaryto žodyno, kuris visas tebuvo išspausdintas po 30 metų. 1868 m. Valančius išspausdino pirmąją lietuvių kalba vaikams skiriamą "Waiku kningelę". Ji buvo parašyta dar 1864 m. Ją išspausdino su iliustracijomis. Tai buvo pirmoji iliustruota lietuviška knygutė (seniau tik vienas 1824 m. Zabičio elementorius

turējo ir kiek iliustracijų). Nepavyko išaiškinti, kas tas gana primityvias iliustracijas paruošē, bet visai galimas daiktas, kad jos pasiskolintos iš kokios lenkiškos knygelēs. 1865 m. parašē ir 1868 m. Joteikos slapyvardžiu išspaudsino "Paugusiu žmoniu kningelę". Ir čia jis skynē pirmuosius kelius, nes tai, greta Dovydaičio "Šiaulēniškio Senelio", buvo viena pirmųjų pasakojimo turinio lietuviškų knygų, skiriamų suaugusiems (apie pusantro šimto puslapių didumo). Šiame darbe apsčiai užfiksuota ir įvairių tikrų anų laikų gyvenimo faktų, apie kuriuos šiaip iš kitur neturime visai žinios. Kaip ir antrąją jo dalį sudarē 1872 m. parašytas "Pasakojimas Antano Tretininko". Valančius jau nebesuspējo šio dalyko išspausdinti. Apie 1889 m. šis rankraštis buvo patekęs į E. Volterio rankas, kuris Tilžēs vokiškuose Mittteilunguose 1889 m. pateikē kiek autentiškų ištraukų. Patį rankraštį jis buvo persiuntęs į Ameriką, kur jis buvo 1890 m. išspausdintas "Vienybēje Lietuvininkų", o iš ten 1891 m. išleistas ir atskira knyga. Deja, šis veikalas buvo išleistas ne toks, kokį jį buvo Valančius parašęs, bet "ištaisius" ar, teisingiau pasakius, sudarkius J. Andziulaičiui jo kalbą. Vēliau naujі jo leidiniai nebuvo sutikrinti su originalu, kuris, berods, yra dingęs, tik toliau "taisyta" aną pirmąjį leidimą. Tuo būdu jo forma nuo pirminio teksto dar labiau nutolo. Iš visų pasaulietinių Valančiaus raštų labiausiai išpopuliarējo 1869 m. parašytas ir 1869 m. pirmą kartą išspausdintas "Palangos Juzē". Dar Valančiui gyvam esant, šis kūrinys buvo du sykius pakartotas. 1878 m. išējo, greičiausia, paties autoriaus seniau papildytas ir išplēstas leidimas. Šiame veikale įdēta nemaža vertingos etnografinēs me-

džiagos, kiek liaudies dainų ir autentiškų paties Valančiaus eilėraščių ir giesmių. Ligi paskutiniojo spaudos draudimo dešimtmečio šie keli veikalai buvo vienintelės beletristinės mūsų knygutės, labai pamėgtos ne vien liaudies, bet ir šviesuomenės. Tai buvo mūsų grožinės prozos pirmoji užuomazga.

*

* *

Intensyvus, nenutrūkstamas darbas, gyvenimas nuolatinėje gresmėje, kad ištrems, negalėjo neigiamai neatsiliepti ir šiaip netvirtai jo sveikatai. Darbo nuolatos didėjo, o padėjėjų mažėjo. Sufraganui A. Beresnevičiui buvo leista atvykti iš Mintaujos Kaunan, tiktai vyskupui mirus. Daugelis jo jaunesniųjų ir jauniausiųjų padėjėjų buvo ar ištremti ar skiriami įvairioms atsakingoms pareigoms, dėl kurių jie negalėjo Kaune gyventi ar, ir čia gyvendami, nuo savo tiesioginių pareigų atitrūkti. Sveikata nuolatos silpnėjo, senoji šeimyninė kepenų liga labiau ir labiau pakirsdavo vyskupo fizines jėgas. Dar jis suspėjo paminėti savo 25 metų vyskupavimo sukaktį, bet 1875 m. gegužės 17 (naujuoju stiliumi — gegužės 29) Kaune, vyskupo rūmuose, toji niūraus XIX amžiaus Lietuvos horizonto ryškiausioji žvaigždė amžinai užgeso. Gegužės 21 (birželio 2 d.) jis buvo Kauno katedroje pirmas Lietuvos vyskupų palaidotas.

Medžiaga vyskupo Valančiaus biografijai. Vyskupo Valančiaus Žemaičių vyskupijos valdymo laikams nušviesti svarbiausioji medžiaga yra tas daugelis tūkstančių dokumentų, sudariusių vadinamąjį Valančiaus archyvą, ligi 1940 m. saugomą Metropolijos archyve. Tais dokumentais atsirėmęs, prof. A. Alekna 1920 m. "Draugi-

joje", 1921—1922 m. "Ganytojuje" ir 1921 m. "Mūsų Senovėje" buvo išspausdinęs keliolika straipsnių, nušviečiančių atskirus vyskupo Valančiaus veiklos etapus. 1923 m. jie beveik mechaniškai buvę sujungti į atskirą monografiją. Visa šio archyvo medžiaga savarankiškai teko savo laiku naudotis ir šiuos žodžius rašančiam. Tačiau Valančiaus archyvas apėmė ne visą iš Valančiaus laikų išlikusią oficialinę korespondenciją ir susirašinėjimus, nes dar prieš pirmąjį pasaulinį karą vienas prolenkiškai nusistatęs Kauno dvasinės seminarijos profesorius dalį to archyvo medžiagos buvo slaptai iš čia išėmęs ir atidavęs Vilniaus Lenkų Mokslo Mėgėjų draugijos bibliotekai, kur ji ir buvusi laikoma ligi paskutiniojo karo. Tą Valančiaus archyvo naikinimą ir skaidymą sustabdė tik vyskupas P. Karevičius. Jis įsakė visą archyvą sutvarkyti ir įrišti į atskirus tomus, kurių bus arti šimto. Šiuos žodžius rašančiam tai pasakojo pats a. a. arkivyskupas Karevičius, kuris minėjo ir to profesoriaus vardą. Bet ir šis jau yra miręs, tai ne mums jau jį teisti — jo vardą galime ir užmiršti.

Svarbų šio archyvo papildymą galėjo sudaryti Kauno gubernatoriaus, Vilniaus general-gubernatoriaus ir Vilniaus general-gubernatorijos žandarų archyvai, kuriuose vyskupo veikla buvo nušviečiama jau iš kitos pusės — rusiškai administracinės. Žymiausioji tų archyvų bylų dalis, jų tarpe nemaža ir vyskupą Valančių liečiančios medžiagos, 1915 m. buvo išgabenta į Rusiją ir ten žymi jų dalis 1917 m. buvo sunaikinta. Išlikusia dalimi teko ir man 1918 m. naudotis, lygiai kaip vėliau — išlikusia Kaune gubernatoriaus archyvo dalimi. Kai kas iš tos archyvinės, liečiančios M. Valančių, medžiagos buvo

mano paskelbta 1921-1922 m. "Mūsų Senovėje".

Kitą didelės vertės medžiagą teikia paties vyskupo sau, ne spaudai užrašai, kurių plačias ištraukas, išverstas iš lenkų kalbos į lietuvių, J. Tumas buvo paskelbęs 1899—1903 m. "Tėvynės Sarge", 1900—1901 m. "Žinyčioje" ir 1903 m. "Dirvos Žinyne". Šį vertimą iš naujo ištaisęs ir pridėjęs kiek komentarų 1929 m. J. Tumas buvo išleidęs kaip "M. Valančiaus Pastabas pačiam sau". J. Tumas, šį naują tų ištraukų leidimą ruošdamas, savo rankose neturėjo tuo laiku užsimetusių autentiškų vyskupo užrašų, tai į šį leidinį buvo įsibrovę nemaža ir klaidų ir netikslumu. Vėliau Valančiaus "Pamiętnik domowy" buvo surastas. 1938 m. man teko "Mūsų Senovėje" paskelbti keletą tokių užrašų, kurių J. Tumas nebuvo išvertęs, ir atitaisyti nemaža J. Tumo vertimo klaidų. 1940 m. toje pačioje "Mūsų Senovėje" buvau išspausdinęs santrauką visų Valančiaus rankraščio "Rozmaite Wiadomosci" užrašų. Kaip tik tuo laiku rankraštis buvo surastas. Iš jo J. Tumas buvo pateikęs ,palyginti, labai nedaug ištraukų. Keletą autentiškų ištraukų iš Valančiaus užrašų knygų 1902 m. buvo davęs kun. A. Dambrauskas-Jakštas lenkų žurnale "Kwartalnik Teologiczny".

Įvairiu laiku buvo paskelbta nemaža privatinės bei viešaisiais reikalais vyskupo korespondencijos su įvairiais lietuviais ir net nelietuviais veikėjais, rašytojais, mokslininkais (Daukantui, nors žymiausioji dalis Valančiaus laiškų Daukantui dingo; P. Kuršaičiui, L. Geitleriui, J. K. Gintilai, A. Baranauskui, Pabrėžos Valančiui), tačiau išlikusi jo įdomi korespondencija su spaustuvininku Zavadzkiu (11 laiškų iš 1852—1961 m.) nebuvo išspausdinta. Juos visus nurašęs ma-

niau išspausdinti "Mūsų Senovėje", tačiau dėl karo tai nebuvo įvykdyta, ir patys nuorašai dingo. Aštuonių blaivybės "gromatų" rinkinį buvo 1915 m. atskira knygute išleidęs J. Tumas, o aštuonias jo lietuviškas "gromatas", daugiausia atskiroms parapijoms rašytas, teko jau man išspausdinti 1938—1939 m. "Mūsų Senovėje". Dar vieną tokią "gromatą" išspausdino J. Stakauskas 1938 m. "Tiesos Kelyje". Tačiau J. S. Dovydaitis buvo pirmasis išspausdinęs 10 įvairių vyskupo "gromatų" antroje ir trečioje "Šiaulėniškio Senelio" dalyje (1861—1864 m.) ir "Gyvenime Stepo Raudnosio" (išspausdintame tiktai 1895 m.).

Be jau minėto "Antano Tretininko Pasakojimo", kitų anksčiau nežinomų Valančiaus tekstų buvo tik vieno Mykolo Biržiškos 1911 m. "Lietuvių Tautoje" paskelbta iš rankraščio tas "Žemaiczių Wiskupistes" skirsnelis, kuris buvo dvasinės cenzūros išbrauktas. Šiaip pilnas Valančiaus raštų rinkinys nebuvo išleistas, tik nuo 1901 m. ryšium su 100 metų gimimo sukaktimi pradėta naujais leidimais spausdinti jo tikybines ir pasaulietines knygas, nors, dažniausia, taip "ištaisytas", kad kitur negalima nei autoriaus kalbos nei stiliaus pažinti. 1929 m. J. Tumas knygoje "M. Valančius. Maskoliams Katalikus persekiojant" pakartojo anas 1867—1869 m. politines tikybines brošiūras, o 1931 m. J. Balčikonis "Valančiaus raštuose" pakartojo jo pasaulietinius raštus ("Vaikų knygelę", "Paaugusių žmonių knygelę", "Palangos Juzę" ir "Antano Tretininko Pasakojimus").

Ne vien lietuvių kalba literatūra apie Valančių apima keletą šimtų pozicijų, tačiau daugiausia ji nieko naujo į Valančiaus biografiją neįne-

ša. Kiek didesnę reikšmę turi Valančiaus amžininkų raštai, nes tai buvo gyvųjų jo veiklos liudininkų parodymai. Čia minėtini lenkiškai 1883 m. išspausdinti bendri T. Dobševičiaus atsiminimai, kuriuose nemaža rašoma ir apie Valančių, ir to paties Dobševičiaus 1848 m. D. Eitwido slapyvardžiu išspausdinta "Žemaičių Vyskupystės" recenzija; B. Smigelskio "Kritika Žemaičių Vyskupystės" ir "Atsiminimas apie Žemaičių vyskupystę", išversti į lietuvių kalbą, tebuvo išspausdinti 1911—1912 m. "Draugijoje". 1875 m. žurnale "Przegląd Katolicki" išspausdintas J. Račkausko 25 metų Valančiaus vyskupavimo sukakties paminėjimas ir platus jo nekrologas, kuris buvo išverstas 1901 m. "Tėvynės Sarge". Taip pat minėtinas M. Akelaičio straipsnis apie Valančių 1861 m. laikraštyje "Kurjer Wilenski" ir dar keletas lenkiškai 1875 m. išspausdintų nekrologų. Šiaip iš literatūros apie Valančių nemaža naujos ir anksčiau nežinomos medžiagos pateikia savo prancūziškos monografijos apie "Apaštalų Sostą ir Rusiją" antrame tome A. Boudou. Ją šiame rašinyje teko kiek naudoti iš lenkiško, 1930 m. pasirodžiusio vertimo ("Stolica Apostolska a Rosja"). Nemaža autentiškos, iš archyvų išrankiotos medžiagos pateikia ir vyskupas P. Kubickis savo didžiulio darbo "Bojownicy kaplani" II dalyje 1 tome, išleistame 1936 m.

Vysk. Valančiaus atvaizdas. Yra išlikusių keletas autentiškų vyskupo fotografijų. Jų vienoje jis nusifotografavo kartu su visa Žemaičių vyskupijos kapitula, turėdamas greta savęs kaip tik aną pralotą Bytautą, su kuriuo kartu važiuodamas, jis vos nebuvo prigėręs. Jo gi portreto du varijantus buvo išspausdinęs žinomas "Vilniaus

Albumo" leidējas Vilčinskis. Nēra žinios, kas tuos portretus piešē; galimas daiktas, kad tas pats Vilniaus lietuvis tapytojas Jonas Zienkevičius, kuris piešē ir Daukanto portretą. Tačiau Vilčinskiui atsiuntus į Varnius pirmąjį jo atvaizdą, jau raižinyje atmuštą, vyskupo raštinē buvo griežtai jį sukritikavusi, nes, esą, jis visai į vyskupą nepanašus (tai yra tas pats atvaizdas, kurį, pasiskolinęs iš Vytauto Didžiojo Universiteto Bibliotekos, J. Balčikonis buvo prie Valančiaus raštų pridējęs). Tuomet buvo pagamintas antras atvaizdas, kuris ir raštinę patenkino.